

International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:46
sssjournal.com

pp.5451-5470
ISSN:2587-1587

2019
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 20/08/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 10/10/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 10.10.2019

HADİSTE SAĞLAM NÜSHA OLUŞTURMA ÇALIŞMALARI ¹

STUDIES ON PRODUCING SOUND SAMPLE COPIES IN THE FIELD OF HADITH

Dr. Mahmut GURBET

Dr. Hacı Sabancı Anadolu Lisesi Mersin, Mersin/TÜRKİYE
ORCID: orcid.org/0000-0001-7136-7123

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sssj.1788>

Reference : Gurbet, M. (2019). "Hadiste Sağlam Nüsha Oluşturma Çalışmaları", International Social Sciences Studies Journal, 5(46): 5451-5470.

ÖZ

Kur'an'ı Kerimle birlikte İslam'ın temel kaynağı olan Sünnet ve onun nakil/ispat vasıtası olan hadislerin korunması ve gelecek nesillere sağlam bir şekilde aktarılabilmesi için âlimler büyük çaba sarf etmişlerdir. Çalışmamızın amacı; âlimlerin bu çabalarını ortaya koymaktır. Bu hususta bazı çalışmalar bulunmakla birlikte çalışmamızın diğerlerinden farkı; ilk hadis usulü kaynakları çerçevesinde konuyu râviler ve ortaya koydukları ürünler bağlamında mukayeseli olarak ele almasıdır. Daha önce bu meyanda yapılan bir çalışma olmadığı tespit edilmiş ve bu boşluğun doldurulması zarureti hissedilmiştir.

Bilindiği üzere zabt veya tesbit yönünden yeterli çaba gösterilmemiş olan metinler, hadisçilere göre güvenilirlik olarak addedilir veya bu hususta gösterilen çabaların derecesine göre güvenilirlik kazanır. İşte bu temel ilke sebebiyle hadisçiler sağlam bir hadis nüshasının nasıl oluşturulacağını ve bunun ilkelerinin neler olduğunu derinlemesine tartışmışlardır. Onların ortaya koyduğu ilkeler sadece hadis literatürünü değil; tarih, edebiyat ve metne dayalı ilimlerin ilkelerinin oluşmasında da etkili olmuştur. Nitekim modern tarih araştırmalarında ele alınan metin tenkidi diğer bir adıyla iç ve dış tenkit yöntemleri ile hadisçilerin ortaya koyduğu yöntemler karşılaştırıldığında etkinin boyutu ortaya çıkmaktadır.

Birtakım eksiklikleri, hataları ve ihmalleri olmakla birlikte muhaddisler, sağlam hadis nüshaları oluşturmak, onları korumak ve sonraki nesillere sağlam bir şekilde ulaştırmak konusunda gayet başarılı olmuşlardır. Muhaddislerin bu başarıları, İslam'ın en temel iki kaynağından biri olan sünnetin büyük oranda korunmasına ve günümüze kadar ulaşabilmesine de katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, hadis usulü, sağlam nüsha, metin tenkidi, mukabele.

ABSTRACT

The scholars have spent great efforts to protect Sunnah (the Traditions of Mohammed) and hadith, the means to prove and transmit it, along with the Glorious Qur'an, both of which are the main sources of Islam, and the hadiths that serve as proof of it, and to firmly transmit these to future generations. The objective of this study is to present the works of scholars. The difference of this study from others, there exist many studies though, is to examine the subject through comparative studies within the context of the hadith transmitters (râvis) and the products they have offered within the scope of first methodological hadith resources. As we noticed that there had been no studies regarding this subject, we felt we need to meet the need in that respect.

As known, the texts, lacking sufficient zabt and tasbeet attributes, are regarded as untrustworthy by the hadith scholars, and thus later gain credibility depending on the efforts spent on the two traits aforementioned. Because of this fundamental principle, the hadith experts/scholars have profoundly debated on how to construct a credible sample

¹ Bu makale Mahmut Gurbet tarafından Doç. Dr. Hâbil Nazlıgöl'ün danışmanlığında tamamlanan ve Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilmiş olan "Hadiste Sağlam Nüsha Oluşturma Çalışmaları" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

copy of hadith and what the principles to be. The principles they put forward have not only influenced the hadith literature only but also had an impact upon devising the criteria on which history, literature and texts/proses are based. As a matter of fact, the dimension of the effect is seen when the methods of the text criticism discussed in the modern history researches are compared with the methods of the internal and external criticism and the methods the hadith experts put forward.

Although they have some shortcomings, errors and omissions, muhaddiths have succeeded in creating true copies, protecting and delivering of hadiths, to the next generations in a sound manner. The successes of the muhaddiths contributed to the protection of the sunnah, one of the two most fundamental sources of İslam, to the present day.

Keywords: Hadith, hadith methodology, sound copy, text criticism, mutuality.

1. GİRİŞ

1.1. Müslümanların Sağlam Nüsha Oluşturma Çabalarında Kur'an'ın Cem' ve Teksîr Tecrübesi

İslam'ın ilk ve en temel kaynağının Kur'an'ı Kerim olduğu bilinen bir gerçektir. Bu itibarla İslam'ın ilk devirlerinde Hz. Peygamber ve Müslümanlar bu temel kaynağın bozulmaması, tahrif ve tebdil'e maruz kalmaması için Kur'an-ı Kerim'i koruma gayreti içerisinde olmuşlardır. Nitekim ez-Zürkânî (ö: 1367/1948) bu durumu, Kur'an-ı Kerim sahabenin önem verdiği konular içerisinde ilk sırayı alırdı. Sahabe onu ezberlemek, öğrenmek ve anlamak için birbirleriyle yarıştı. Birbirlerini ezberledikleri Kur'an ayetlerinin çokluğuna göre üstün tutarlardı. (ez-Zürkânî,1995: I,198.) sözleriyle ifade etmiştir. Ezber dışında sahabe ayrıca Kur'an-ı Kerim'i deri parçalarına, (es-Suyûtî,2008:137) kemikler ve diğer bazı malzemeler üzerine yazarak (ez-Zürkânî,1995: I,202.) koruma altına almışlardır. Kur'an-ı Kerim'i koruma yöntemlerinden bir diğeri ise mukabele ve muâraza yöntemidir. Nitekim Hz. Peygamber her yıl ramazan ayında Cebrail (as) ile Kur'an-ı Kerim'in mukabelesini yapmıştır. (Bkz, Buhari, Fezailu'l- Kuran: 7)

Müslümanların Kur'an-ı Kerim'i koruma gayretleri sadece hıfz, kitâbet ve mukabeleye dayanmamaktaydı bunun yanında Kur'an sâhifelerini bozulmalara karşı korumak da gerekmekteydi. Hz. Peygamber döneminde Kur'an-ı Kerim'in mushaf haline getirilmediği (ez-Zürkânî, 1995: I,204,205.) de dikkate alındığında, Kur'an metnini her türlü tahrifattan korumanın ne derece zor olduğu görülmektedir.

Kur'an vahyinin korunması, öncelikle Allah tarafından garanti altına alınmakla birlikte; Hz. Peygamberin Allah tarafından himayesi, güvenilirliği ve vahyi insanlara olduğu gibi ulaştırmasıyla, bu insanların (sahâbe) da sonraki nesillere aynı sağlamlık ve güvenilirlikle Kur'an-ı Kerim'i olağan üstü bir şekilde korumaları ile sağlanmıştır. (Elik, 1998: 7.)

Kur'an-ı Kerim'in cem'i ve kitaplaşması Hz. Ebû Bekir döneminde Zeyd b. Sâbit başkanlığında kurulan bir komisyon tarafından adil iki şahidin bulunması, yazılı malzemenin Hz. Peygamberin huzurunda yazıldığına dair iki şahidin bulunması vb. bir takım yöntem ve teknikler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. (ez-Zürkânî,1995: I,206,207.) Kur'an-ı Kerim'in cem'i ve kitaplaşması sadece Hz. Ebû Bekir döneminde yapılan çalışmalarla sınırlı değildir. Kur'an-ı Kerim'in kitaplaşması Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde de devam etmiştir. (Kur'an'ı Kerim'in Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde cem' edilmesiyle ilgili bilgi için Bkz, İbn. Ebî Dâvud, 1985: 11- 29.) Hatta Kur'an harflerinin noktalması ve harekelenmesini de kitaplaşma sürecine dahil edersek bu süreci çok daha sonraki dönemlere kadar götürmek mümkündür.

Müslümanların Kur'an-ı Kerim'i cem' etme ve kitaplaştırma aşamaları onlara sağlam bir nüshanın nasıl oluşturulacağı hususunda müthiş bir bilgi birikimi ve deneyim kazandırmıştı. Bu bilgiler ve tecrübeler hadislerin ezberlenmesi, yazılması, toplanması ve tasnif edilmesi aşamalarında da onlara yol gösterici olmuştur. Nitekim hadisçiler Kurân-ı Kerim'in cem'inde kullanılan yazı, ezber ve kontrol yöntemlerini etkin bir şekilde kullanmışlardır. Ayrıca hadisçiler, Kur'an-ı Kerim'in noktalması ve harekelenmesini örnek olarak okunması zor olan kelimeleri ve karıştırılan isimleri de harekeleyerek nüshaların yanlış okunmasının önüne geçmeye çalışmışlardır.

Muhaddisler sağlam nüsha oluşturma gayesiyle bir takım ilke ve kaideler belirlemişlerdir. Bu ilke ve kaideler çalışmamızda, râviler ile ilgili alınan tedbirler ve metin üzerinde yürütülecek çalışmalar bağlamında alınan tedbirler olmak üzere iki ana başlık altında ve 14 alt başlık halinde ele alınmıştır.

2. RÂVİLERLE İLGİLİ ALINAN TEDBİRLER

Hadisçilerinin sağlam nüsha oluşturmak maksadıyla aldığı tedbirlerden bir kısmı râvilerle ilgilidir. Hadisleri alan, ezberleyen, yazan, nakleden, hadis nüshalarını oluşturan ve çoğaltanlar hadis râvileridir. Bu nedenle hadisçiler sağlam nüsha oluşturmak maksadıyla hadis râvilerinin zaptı hakkında araştırmalar

yaparak onlar ve rivâyet ettikleri hadisler ile ilgili doğru hüküm vermeye çalışmışlardır. Çalışmanın bu bölümünde yer verilen konular şunlardır: Zaptında sonradan bozulma meydana gelen râvilerin ve ihtilat tarihlerinin tespit edilmesi; muhaddislerin eserlerinde “esmâ ve'l-künâ” ve “elkâb” konularına yer vermeleri; hadisçilerde bulunması gereken niteliklerin belirlenmesi; sağlam hadis nüshası oluşturma gayesiyle ilim yolculuğuna çıkılması; muhaddislerin hadisleri değiştirmeden (lafzen) rivâyet etmeye teşvik edilmesi; insanların hadis öğrenmeye ve öğretmeye teşvik edilmesi; hadislerin ezberlenerek korunması; talebelerin hadis yazmaya teşvik edilmesi; hadis yazmaya başlama yaşının belirlenmesi; sağlam nüsha oluşturma gayesiyle tahammülü'l-hadis metotlarının geliştirilmesi; hadis ahz ve edâsında kullanılacak ibarelerin belirlenmesi.

2.1. Zaptında Sonradan Bozulma Meydana Gelen Râvilerin ve İhtilat Tarihlerinin Tespit Edilmesi

Muhaddisler yaşlılık nedeniyle veya başka bir nedenle zaptında kusur meydana gelen râvileri ve bu kişilerin ihtilat tarihlerini tespit etmeye çalışmışlardır. Bunun tespit edilmesi ile râvilerin zaptında meydana gelen bozulma tarihinden itibaren bu kişiden nakledilen rivâyetler de kabul edilmemiştir.

Muhaddisler ihtilatı, zihni bir nedene bağlı olan ihtilat ve fiziki nedenlere bağlı olan ihtilat olarak ikiye ayırmışlardır. Nitekim İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) “Bu kısım iki grupta incelenir. Birincisi; kişinin rivâyetleri zihni problemlerinden kaynaklanan sebeplerden karıştırması, ikincisi, kişinin fiziki (Görme, işitme vb.) bir probleminden dolayı hata yapmasıdır.” (İbnü's-Salâh, 1998: 391.) demektedir. Muhaddisler böyle kişilerin ihtilattan önceki rivâyetlerini kabul etmişler, ihtilattan sonra naklettikleri hadisleri ise reddetmişlerdir. Buradaki zorluk; bazı rivâyetlerin ihtilattan önce mi yoksa sonra mı? nakledildiğinin her zaman net bir şekilde tespitinin mümkün olmamasından kaynaklanmaktadır.

Konuya örnek Ata' b. es-Sâib (ö. 136/753)'tir. Bu kişiden Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778) ve Şu'be (ö. 160/776) gibi büyük muhaddisler hadis almışlardır. Fakat ömrünün son yıllarındaki ihtilatından dolayı bu kişiden hadis almayı terk etmişlerdir. (İbn. Hacer, 1325: VII, 203-207; İbnü's-Salâh, 1998: 392; Suyûti, 2009: 650.)

Görme yeteneğini kaybettiği için ihtilat eden kişiye örnek ise; Abdurrezzak b. Hemmâm (ö. 211/826-27)'dir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), “Bu kişi ömrünün sonlarında hadis öğreniyor ve öğretiyordu. Görme yeteneğini kaybettikten sonra bu kişiden işitilen hadisler sahih değildir.” demiştir. (İbn Hacer, 1325: VI, 310-315; İbnü's-Salâh, 1998: 396; Suyûti, 2009: 657.)

Ömrünün sonlarında ihtilat eden diğer bazı muhaddislerin isimleri şunlardır: Ebû İshâk es-Sebî (ö. 127/745), el-Mesûdî (ö. 345/956), Rabîa er-Ra'y b. Ebî Abdurrahman, Sâlih b. Nebhân Mevlâ et-Tev'eme binti Ümeyye b. Halef, (İbn Hacer, 1325: IV, 405-407.) Husayn b. Abdurrahman el-Kûfî (İbn Hacer, 1325: II, 381-383.), Abdulvehhab es-Sekafî (İbn Hacer, 1325: VI, 449-450.), Ebû Kilâbe Abu'l-Melik b. Muhammed b. Abdullah er-Rakkâşî (İbn Hacer, 1325: VI, 419-421.), Ebû Bekr b. Mâlik el-Katî (İbnü's-Salâh, 1998:391-398; Suyûti, 2009: 650-660.), Saîd b. İyâs el-Cüreyrî'dir. (İbn Hacer, 1325: IV, 5-8; Tânevi, 1972: 410.)

2.2. Muhaddislerin Eserlerinde “Esmâ ve'l-Künâ” ve “Elkâb” Konularına Yer Vermeleri

Muhaddisler, isimler, künyeler ve lakablar konusunda titiz davranmışlar ve bu konulara kitaplarında geniş bir şekilde yer vermişlerdir. Çünkü isimlerin, lakabların ve künyelerin karıştırılması hadisler ve bu hadislerin kayıtlı olduğu nüshalar hakkında verilecek hükmü de etkileyebilmektedir.

Usul eserlerinde isimler, künyeler ve lakaplarla ilgili ele alınan bazı konu başlıkları şunlardır:

- İsimleriyle künyeleri aynı olan kişilerin bilinmesi, (İbnü's-Salâh, 1998:330; Suyûti, 2009: 679.)
- Künyeleri isimlerinden farklı olan kişilerin bilinmesi,
- İki ve daha fazla künyesi olan kişilerin bilinmesi, (İbnü's-Salâh, 1998:331.)
- Künyesiyle meşhur olan fakat ismi bilinmeyen kişilerin tespit edilmesi, (İbnü's-Salâh, 1998:323-338.)
- Künyesinin anlamının zahiri anlamından farklı olan kişilerin tespit edilmesi, (Nevevî, 1926: 45.)
- İsmiyle meşhur olan fakat künyesi bilinmeyen kişilerin tespit edilmesi, (İbnü's-Salâh, 1998:330; Şâkir, t.s:161)
- Hem ismi hem de künyesiyle meşhur olan kişilerin tespit edilmesi, (İbnü's-Salâh, 1998:331; Muhammed Şâkir, t.s:161.)

- h) Babasından başka birisine nispet edilen kişilerin tespit edilmesi,
- i) Annesine nispetle künyelenenlerin bilinmesi (İbn. Hacer, 1989:115.)
- j) Eşinin künyesiyle künyesi aynı olanların tespit edilmesi,
- k) Kendi mesleği dışında başka bir meslekle künyelenenlerin tespiti, (İbn Hacer, 1989:115.)
- l) Hocasının ismiyle ismi aynı olan râvilerin tespit edilmesi. (İbn Hacer, 1989:116; Suyûti: 2009, 676-677.)
- m)Hocasıyla talebesinin ismi aynı olan râvilerin tespit edilmesi, (Suyûti, 2009: 678.)
- n) Erkek ve kadınların kullandığı ortak isimlere sahip olan râvilerin tespit edilmesi. (Suyûti, 2009: 679.)

2.3. Hadisçilerde Bulunması Gereken Niteliklerin Belirlenmesi

Bilindiği üzere hadis talebesinde bulunması gereken bir takım ahlâki ve insani özellikler vardır. Bu özelliklerin bulunmaması, râvinin hadisler ve hadis nüshaları konusunda titiz davranmamasına neden olabilmektedir. Bu nedenle muhaddisler hadis talebesinde bulunması gereken bir takım ahlâki özelliklerden bahsetmişlerdir. Bu özellikler şunlardır:

- a) Hadis talebesinin hadis ehlinin ahlâkıyla ahlaklanması:

Muhaddisler hadisçilerin hadis işine başlamadan önce bir takım insanî ve ahlâki özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmişlerdir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 50; Nevevî, 1926: 28-30.) Konuya örnek İbrahim b. Kureym'den gelen, “Ebû Hâzım, hadis dersi verdiği esnada yanına Malik b. Enes geldi. Mâlik, Ebî Hâzım'ın yanında durmadan geçti gitti. Bu durumun sebebi kendisine soruldu. O da ‘orada oturacak yer bulamadım ve Rasûlullah'ın hadisini ayakta almayı da kerih gördüm’ dedi.” (Kâdî İyâz, h. 1185: 50.) şeklindeki naklidir.

- b) Hadisçi kıyafeti giyilmesi:

Hadisçiler, hadis işini ciddiye almışlar. Bu nedenle hadis meclislerinde ilmî vakarı yansıtan kıyafetler giymeye özen göstermişlerdir. Nitekim Abdullah İbn Ebî Humeyd, Ebî Melih'ten Rasûlullah'ın “اعتموا” “تزدادوا حلما” “Sarık sarınız olgunluğunuz artsın.” (Kâdî İyâz, h. 1185: 46; Hâkim, 2000: IV, 193.) dediğini nakletmiştir.

- c) Muhaddisin, naklettiği hadislerdeki edeble edeblenmesi.

Muhaddisin rivâyet ettiği hadislerde geçen ahlâki ilkeleri önce kendi hayatına tatbik etmesi gerekmektedir. İlim ehline yakışan da budur.

- d) Muhaddisin sukûnet ve vakar sahibi olması.

Muhaddisler, hadisçide bulunması gereken ahlâki özelliklerden birisi olarak hadis talibinin sukûnet ve vakar sahibi olması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Nitekim Mâlik b. Enes (ö. 179/795), “Hadis talebesi vakar ve sükûnet sahibi olmalı ve öncekilerin adet ve geleneklerine tabi olmalıdır.” (Kâdî İyâz, h. 1185: 52.) demektedir.

- e) Hadis meclisine erken gelinmesi ve bırakmadan devam edilmesi:

Muhaddisler, hadis talebesinin hadis meclisine erken gelmesi ve meclis dağılıncaya kadar bırakmadan devam etmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Nitekim Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Rasûlullah (s.a.s.)'ın “İlim talebi için sabah erken gidin çünkü ben Allah'tan ümmetimin erken başlayanlarını mübarek kılmaları için dua ettim.” (Kâdî İyâz, h. 1185: 51.) dediğini nakletmiştir.

- f) Hadisçiliğin ihlâsla ve Allah rızası için yapılması:

Muhaddisler hadis talebesinin hadisçiliği ihlâsla yapması gerektiğini söylemişler (Nevevî, 1926: 29.) ve bu görüşlerini Kur'an-ı Kerim'deki, “*Hâlbuki onlara sadece dini Allah'a has kılarak ibadet etmeleri, namazı dosdoğru kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmiştir. İşte dosdoğru olan din budur.*” (Beyyine/5.) ayetiyle desteklemişlerdir.

Muhaddislerce konuya delil olarak gösterilen hadis ise; “Ameller niyetlere göredir.” (Buhârî, “Bedü'l-Vahy”: 1; Müslim, “İmâret”: 155; Tirmizî, “Fezâilü'l-Cihâd”:16; Nesâî, “Tahâre”: 60; İbn Mâce, “Zühhd”: 26;) hadisidir.

g) Muhaddisin ilim öğrendiği ve ilim öğrettiği kişilere tevazu göstermesi:

Muhaddisler, hadisçide bulunması gereken en temel ahlâki özelliklerden birisinin de tevâzu olduğunu belirtmişlerdir. (Bkz. Kâdî İyâz, h. 1185: 47; Nevevî, 1926: 29-30.) Konuya örnek teşkil edecek örnek İbn Ömer'den gelmektedir. Nitekim İbn Ömer, Rasulullah (s.a.s.)'in "Kendisinden ilim öğrendiğiniz kişiye karşı tevazu gösterin. Sizden ilim alanlara da tevazu gösterin." (Kâdî İyâz: h. 1185: 47.) dediğini nakletmektedir.

h) Muhaddisin karşılaştığı zorluklara sabretmesi:

Muhaddisler hadis talebesinin muhtemel birçok sıkıntıyla karşılaşacaklarını bildikleri için sabırlı olmaları konusunda kendilerini uyarılmışlardır. Nitekim Şâfî, "Bu ilmi mal sahibi olmak ve makam sahibi olmak isteyen kişiler talep etmez, bu ilmi sıkıntı ve darlık içinde ilim yapmayı göze alanlar talep eder." demiştir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 52.)

i) Muhaddisin hadis almadan önce hadis aldığı kişilerin halini araştırması:

Muhaddisler hadis aldıkları kişinin durumunu araştırmışlar ve bunu yapmanın Hz. Peygamber'in bir emri olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşlerini de Ebû Hureyre (ö. 58/678)'den gelen Rasûlullah'ın, "*Kişi dostunun dini üzerinedir. Kimi dost edindiğinize dikkat edin.*" (Ebû Davud, Edeb: 19, Tirmizi, Zühd: 45; Kâdî İyâz, h. 1185: 61.) şeklindeki rivâyetiyle desteklemişlerdir.

j) Muhaddisin hadisi meşhurlardan alması:

Muhaddisler, hadisleri bilinen "meşhur" muhaddislerden almaya çalışmışlardır. Durumu bilinmeyen "meçhul" kişilerden alınan rivâyetleri de hoş karşılamamışlardır. (Bkz. Kâdî İyâz, h. 1185: 59-60; Nevevî, 1926: 31.) Muhaddislerin bu görüşlerini destekledikleri rivâyet Mâlik b. Enes (ö. 179/795)'ten gelmektedir. Bu rivâyette Mâlik b. Enes, Rasulullah'ın, "*Bu ilim dindir. Dininizi kimden aldığınıza dikkat edin.*" (Kâdî İyâz, h. 1185: 59-60; Benzer rivayetler için bkz, Ebû Dâvud, Edeb: 19.) dediğini nakletmiştir.

2.4 Sağlam Hadis Nüshası Oluşturma Gayesiyle İlim Yolculuğuna Çıkılması

Hadisçilerin sağlam nüsha oluşturmak için başvurduğu yöntemlerden birisi de rıhle yapmaktır. Bu dönemde hadisçiler hadis talebelerini çokça rıhle yapmaya teşvik etmişlerdir. Çünkü rıhle sayesinde muhaddisler, asıl nüshaya "el-ümm" ulaşmışlar ve nüsha mukabelesi yöntemiyle ellerindeki nüshanın tashihini yapmışlardır. (Bkz. Suyûtî, 2009: 433-445.)

Muhaddislerin yaptıkları rıhlelerin gayesinden birisi de; hafızlarla görüşmek, onlarla müzâkere etmek ve onlardan istifade etmektir. (Hatib, 2003: 378.) Bilindiği üzere hadisçiler hadisleri ezberlemenin yanında onları nüshalara sağlam bir şekilde kaydetmeye de gayret etmişlerdir. Bu amaçla rıhle esnasında da yanlarına bazı hadis nüshaları almışlar ve gittikleri yerlerdeki âlimlerle müzâkere ederek nüshaları tashih etmişlerdir. Nitekim Hasan b. Ebî Şeca'nın, Kufe'ye Mesruk (ö. 63/683)'un yanına gidip onunla daha önce imlâ ettirdiği hadislerin müzakeresini yapıp ardından bu hadislerin rivâyeti için izin alması (Râmhürmüzî, 1984: 224.) da rıhlenin diğer bir amacının müzâkere ve nüsha tashihi yapmak olduğunu gösteren örneklerdendir.

2.5. Muhaddislerin Hadisleri Değiştirmeden (lafzen) Rivâyet Etmeye Teşvik Edilmesi

Hadisçiliğe yeni başlayan, hadisçilikte mahir olmayan, cümle tertiplerini ve kelimelerin lafızlarını bilmeyen ve hadislerin manalarına vâkıf olmayan kişilerin işittiği şekliyle lafzen rivâyetleri dışında hadisleri yazması ve rivâyet etmesi ittifaqla câiz değildir. Çünkü bu tür kişilerin bu şekilde rivâyette bulunmaları, hadislerin aslının değişmesine ve hadis nüshalarında bazı hatalara neden olabilmektedir.

Sahâbe ve sonrakiler Peygamber Efendimiz'in de teşvikiyle hadisleri değiştirmeden lafzen nakletmeye gayret etmişlerdir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 175) Abdurrahman b. Zeyd (ö. 71/690)'den gelen bir nakilde. Abdurrahman b. Zeyd, Rasulullah'ın, "Allah benim sözümü işitip değiştirmeden diğerlerine ulaştıran kişinin yüzünü ağartırsın nice ilim taşıyıcısı fakih değildir. Nice ilim taşıyıcısı da kendisinden daha fakih olana ilmi nakleder." dediğini rivâyet etmiştir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 177; Müslim, 1990:172,173.)

Muhaddisler hadislerin lafzen rivâyet edilmesini tavsiye etseler de ilimde derinleşmiş, kelimelerin anlamlarını, terkiibini ve ibarelerini iyi bilen râvilerin mana rivâyetinde bulunmalarını da caiz görmüşlerdir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 180.)

2.6. Hadislerin Ezberlenerek Korunması

Bilindiği üzere hadislerin ve hadis nüshalarının korunmasına yönelik tedbirlerden birisi de ezber yöntemidir. Çünkü muhaddisler ezberi yazıyla, yazıyı da ezberle tashih etme yöntemini kullanmışlardır. Bu nedenle sahabe döneminden itibaren hadislerin ezberlenmesine büyük önem verilmiş ve insanlar hadis ezberlemeye teşvik edilmiştir. Konuya örnek teşkil edebilecek rivâyet Muaz b. Cebel (ö. 17/638)'in Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği şu nakildir: Muaz b. Cebel, Rasûlullah'ın, “*Ümmetimden kim dinin emirleriyle ilgili 40 hadis ezberlerse Allah o kişiyi kıyamet günü ulemâ ve fukaha zümresiyle birlikte diriltir.*” (Kâdî İyâz, h. 1185: 22.) dediğini nakletmiştir.

2.7. Talebelerin Hadis Yazmaya Teşvik Edilmesi

Muhaddisler her vesileyle talebelerine hadisleri yazmalarını tavsiye etmişler ve bu konuda ısrarcı olmuşlardır. Bazı muhaddisler hadisleri yazmayana hadis nakletmeyeceğini dahi söylemişlerdir. (Râmihürmüzî, 1984: 389.) Muhaddislerin, hadisleri yazmaya teşvik etmelerinin en temel nedeni onları sağlam bir şekilde nüshalara kaydederek yok olmasını önlemektir. Nitekim Kâdî İyâz (ö. 544/1149), “Hadis talebesi hadisçiliği ihlâsla yapmalı, talebenin amacı; Hz. Peygamber'in sünnetini, dinin kaidelerini öğrenmek ve hadisleri nakletmek olmalı ve hadisleri yazarak yok olmasını engellemeli” (Kâdî İyâz, h. 1185: 149.) demektedir.

Yine Kâdî İyâz (ö. 544/1149), “Tariklerin yayılması, isnatların uzaması, hafızların azalması ve zihinlerin körelmesinden dolayı” hadislerin yazıyla kaydedilmesinin kaçınılmaz olduğunu iddia etmiştir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 149.)

H. Peygamber'in hadislerin yazımını yasaklayan hadisleri de vardır, hadis yazmaya müsaade eden hadisleri de vardır. Muhaddisler bu durumu çeşitli şekillerde açıklamışlardır. Konuyla ilgili İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), “Hz. Peygamber hadislerin Kur'an sahifeleriyle karışma ihtimalinden dolayı hadis yazmayı yasaklamıştır, Kur'an sahifeleriyle karışma ihtimali ortadan kalkınca hadis yazmayı serbest bırakmış ve insanların unutmalarına karşın hadis yazmayı teşvik etmiştir.” (İbnü's-Salâh, 1998:182; Nevevî, 1926: 21.) diyerek hadis yazımının yasaklanma nedenini ve neden hadis yazılması gerektiğini açıklamıştır.

Yukarıdaki görüşü destekler nitelikteki bir diğer rivâyet Evzâî (ö. 157/774)'den gelmektedir. Evzâî, “Hadislerin tedvini olmasaydı sonraki asırlarda hadisler yok olurdu.” (İbnü's-Salâh, 1998: 183.) diyerek hadislerin sonraki asırlara ulaşmasının, yazılması ve tedvîni sayesinde olduğunu belirtmiştir.

2.8. Hadis Yazmaya Başlama Yaşının Belirlenmesi

Kişinin hadisleri doğru, eksiksiz nakledebilmesi ve sağlam hadis nüshaları oluşturabilmesi için bir takım niteliklere sahip olması gerekmektedir. Bu niteliklerden birisi de muhaddisin hadis ahzı, edası ve yazımı için gerekli olan asgari yaş meselesidir. Muhaddisler bu konuda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Konuyla ilgili görüş belirten kişilerden birisi Kâdî İyâz (ö. 544/1149)'dır. Kâdî İyâz; Buluğdan sonra hadis almanın câiz olduğu konusunda muhaddisler arasında ittifak olduğunu, fakat buluş öncesi dönemdeki bir kişinin hadis semâ'ı konusunda böyle bir ittifakın söz konusu olmadığını söylemektedir. Buluş öncesi dönemdeki bir râvînin hadis semâ'ının câiz olduğu görüşünde olanlar, râvînin semâ'ının caiz olması için gerekli olan alt sınır olarak Mahmut b. Rabi' nin yaşını örnek göstermişlerdir. Mahmut b. Rabi'den gelen, ‘Nebi (s.a.s.) nin yüzüme su serptiğini hatırlıyorum ve ben o zaman beş yaşındaydım.’ şeklindeki rivâyeti bu kişiler tarafından hadis semâ'ının alt sınırının beş yaş olduğu görüşüne delil gösterilmiştir. demektedir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 62-63; Nevevî, 1926: 15.) İbn Hacer (ö. 852/1449) ise; “Beş yaş bazı rivâyetlerde dört yaş olarak geçmektedir.” demektedir. (İbn Hacer, 1959: 157.)

Yukarıdaki yaş sınırının her çocuk için geçerli olmadığı bilinmelidir. Nitekim Kâdî İyâz (ö. 544/1149), “Bu yaş duyduğunu hatırlama ve ezberleyebilme yaşının alt sınırındır. Nice yaşı daha büyük olan kişi vardır ki, hiçbir şey hatırlamayabilir. Buradaki 4-5 yaş zeki ve yetenekli olan çocuklar için geçerlidir” (Kâdî İyâz, h. 1185: 64) demektedir.

Muhaddisler her çocuğa hadis dinlemesi için izin vermemişlerdir. Hadis nakletmeden önce yaşı küçük olan çocukların hadis semâ'ı için yeterli olup olmadığını tespit etmeye çalışmışlardır. Bunun için bir takım uygulamalar yapmışlar ve yeterli zekâ ve yeteneğe sahip olduklarına kanaat getirdiklerinde de onlara hadis dinlemeleri için izin vermişlerdir. Abdullah b. Muhammed'den gelen rivâyet konuya örnek teşkil etmektedir. Nitekim Abdullah b. Muhammed el-Esbahânî, “Kur'an'ı ezberlediğimde 5 yaşındaydım, Ebû Bekr b. Mukrî'den hadis dinlediğimde 4 yaşındaydım” demiştir. Orada bulunanlar: “O yaş hadis dinlemek için küçük” dediler. el-Esbahânî, “İbn Mukrî bana Kâfirûn suresini oku dedi, ben de okudum, Tekvir

suressini oku dedi okudum, Mürselat suresini oku dedi okudum ve hiçbirisinde hata yapmadım. Bunun üzerine İbn Mukriû, benden hadis dinleyebilirsin” dediğini nakletmiştir. (İbnü’s-Salâh, 1998: 131.)

Bazı muhaddisler, çocuğun hadis semâ’ı için yeterli olup olmadığını tespiti için farklı bazı kriterler de ortaya koymuşlardır. Nitekim Mûsa b. Harun el-Hammâl’a “Çocuğun semâ’ı ne zamandır?” diye sorulmuş, Mûsâ, “Öküzle eşeği ayırt ettiği zaman” (İbnü’s-Salâh, 1998:129.) demiştir

Yaş sınırının yukarı çekilmesine karşı olan İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) bu görüşünü, “Hadis tahammül yaşımı yukarı çekmek hata olur, çünkü insanlar Hasan b. Ali (ö. 49/669), İbn Abbâs (ö. 68/687-88), İbn Zübeyr (ö. 73/692), Nu‘man b. Beşir (ö. 64/684) gibi yaşı küçükken hadis tahammül eden sahabilerin hadis rivâyetlerini kabul etmişlerdir. Bu kişilerin buluğdan önceki tahammülleriyle buluğdan sonraki tahammülleri arasında fark yoktur. Çocuklar her dönemde hadis meclislerinde var olmuşlardır.” (İbnü’s-Salâh, 1998: 128.) diyerek temellendirmiştir.

Muhaddislerin hadis semâ’ı için gösterdikleri müsamahayı, hadis yazma hususunda göstermediklerini görmekteyiz. Çünkü hadis yazım işi tecrübe ve bilgi isteyen bir iştir. Bu nedenle hadis yazma yaşımı yukarı çekmişlerdir. Nitekim Mûsâ b. Harun, Ehl-i Basra’nın 10 yaşında, Ehl-i Kûfe’nin 20 yaşında, Ehl-i Şam’ın ise 30 yaşında hadis yazmaya başladığını belirtmiştir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 64; benzer bir rivâyet Suyûti’de geçmektedir. Bkz. Suyûti, 2009: 304.)

Hadis yazımı için alt sınırın 20 yaş olması gerektiğini savunan bazı muhaddisler bu görüşlerine gerekçe olarak; hadis yazımı için aklın kemâle ermesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu yaşın da en az 20 olduğunu belirtmişlerdir. (Suyûti, 2009:305.)

Diğer bazı muhaddisler ise; aklın kemâle ermesinin de hadis yazımı için yeterli olmadığını ayrıca Kur’an hafızlığı ve ferâiz ilminin bilinmesinin de gerektiğini ifade etmişlerdir. Nitekim Ebû Abdullah ez-Zübeyrî, “20 yaşında hadis yazmaya başlamak uygundur. Bana göre kişinin hadis ilmine başlamadan önce Kur’an’ı ezberlemesi ve ferâizi öğrenmesi gereklidir.” (Kâdî İyâz, h. 1185: 65; İbnü’s-Salâh, 1998: 128.) demiştir.

Konuyla ilgili nakilleri tetkik ettiğinizde; muhaddisin semâ’ının caiz olması için gerekli olan alt sınırın 4- 5 yaş, kendisinden hadis alma yaşı olarak buluş, hadis yazma yaşı olarak 20 yaş, dirayet ilmine başlama yaşının ise; 30-40 yaş alt sınır olarak belirlendiğini görmekteyiz. (Burada rivâyetler esas alınarak genel kanaat bildirilmiştir. Fakat bu konularda farklı görüş belirten birçok muhaddis olduğu da bilinmektedir.)

Muhaddisler her ne kadar hadis semâ’ı, yazımı ve dirayeti ile ilgili bir yaş sınırı belirlemiş olsalar da gençleri hadis işine erken yaşta başlamaya teşvik etmişlerdir. İsmail İbn Râfi’nin, “Kişinin gençken ilim öğrenmesi taşa kazımak gibidir. Yaşlandıktan sonra ilimle uğraşması ise, suya yazmak gibidir.” (Kâdî İyâz, h. 1185: 66.) şeklindeki sözü konuya örnek teşkil etmektedir.

Muhaddisler hadis semâ’ı, yazımı, nakli ve dirayet ilmiyle uğraşma üst sınırı olarak 80 yaşı belirlemişlerdir. Ancak bu yaş muhaddisler tarafından kesin bir sınır olarak tayin edilmemiştir. Çünkü kişinin yaşı 80’in üzerinde olsa bile akli melekelerini iyi kullanabilme ihtimali vardır. Burada önemli olan kişilerin akli melekelerini hangi oranda kullanabildiği ve bunun hadis semâ’ı, yazma, nakletme ve dirayet ilmiyle uğraşabilmek için yeterli olup olmadığı, yeterliyse hangisi için yeterli olduğunun tesbit edilmesi meselesidir.

2.9. Sağlam Nüsha Oluşturma Gayesiyle Tahammülü’l-Hadîs Metotlarının Geliştirilmesi

Muhaddisler, râvinin zaptından kaynaklanan bir takım hatalardan dolayı hadislerde ve hadis nüshalarında meydana gelen - gelebilecek bozulmaları en aza indirmek veya bu hataları düzeltmek için hadiste “ahz” ve “eda” yöntemlerini geliştirmişlerdir.

Kâdî İyâz (ö. 544/1149), nakil tarihlerini, ahz çeşitlerini ve rivâyet usûlünü 8 başlıkta, İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) ise, 9 başlıkta ele almıştır. Bunlar sırasıyla şöyledir: Birincisi: Şeyh’in Okuması ve Tâlibin Dinlemesi Yöntemi (Semâ’): Bu yönteme imlâ veya tahdis denir. Şeyh’in hıfzından okuması veya kitabından okuması arasında fark yoktur. Çoğunluğa göre bu yöntem rivâyet yöntemlerinin en üstünüdür. (Kâdî İyâz, h. 1185: 68-69; İbnü’s-Salâh, 1998: 132; Nevevî, 1926: 15; Suyûti, 2009: 308.) Bu yöntemle dinleyen talebenin, “hadesenâ”, “ahberanâ”, “enbeenâ”, “Semi’tü fülânen yegûlü”, “Kâle lenâ fülânün”, “Zekera lenâ fülânün” lafızlarını söylemesinin caiz olduğu konusunda ittifak vardır. (Kâdî İyâz, h. 1185: 69; İbnü’s-Salâh, 1998: 132; Nevevî, 1926: 15; Suyûti, 2009: 308.)

İkincisi: Talebenin şeyhe okuması (arz) ve kıraat: Talebenin kendisinin okuması veya başkasının okuyup talebenin dinlemesi, kitaptan veya ezberden okuması, şeyhin talebenin okuduğunu ezberinden takip etmesi

veya elinde bulunan nüshadan takip etmesi arasında bir fark yoktur. Bu tür rivâyetlerin sahih olduğu konusunda da muhaddisler arasında ittifak vardır. (Kâdî İyâz, h. 1185: 70; İbnü's-Salâh, 1998: 137; Suyûtî, 2009: 311.) Muhaddislerin birçoğu bu yönteme 'arz' ismini vermişlerdir. (Nevevî, 1926: 15; Suyûtî, 2009: 311.) Çünkü okuyan kişi okuduğu şeyi şeyhe arz etmektedir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 71.)

Buradaki ihtilaf; kıraat yoluyla alınan hadislerin semâ' yoluyla alınan hadislerde kullanılan lafızlar (haddesenâ, ahberanâ, enbeenâ) kullanılarak nakledilip nakledilemeyeceği meselesidir.

İkinci bir husus; Kıraat yöntemi semâ' yöntemine denk midir? Ondan daha aşağıda mıdır? Yoksa ondan daha mı üstündür? Konusundaki ihtilafıdır. (İbnü's-Salâh, 1998: 137.) Hicaz ve Kûfe ulemasının çoğunluğu, kıraat ve semâ'yı eşit kabul etmişlerdir. Bu kişiler arasında Ali b. Ebî Talip (ö. 40/661), (Kâdî İyâz, h. 1185: 71.) İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Mâlik (ö.179/795), arkadaşları ve hocaları, Yahya b. Said el Kattân (ö. 198/813), İbn Uyeyne (ö. 198/814) ve Zühri (ö. 124/742) (Kâdî İyâz, h. 1185: 71; Suyûtî, 2009: 313.) yer almaktadır. Buhârî (ö. 256/870)'nin görüşü de bu yöndedir. (İbnü's-Salâh, 1998: 138; Bkz. Buhârî, "Kitâbu'l-İlm Kıraat ve'l- Arz alel- Muhaddis" babı.)

Yukarıdaki kabule ek olarak Buhârî; Hasan, Sevrî ve Mâlik'in bu yöntemin icâzet anlamına da geldiği görüşünde olduklarını bildirmektedir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 71.)

Bazı muhaddisler arz yönteminin caiz olduğunu Dımâm hadisini örnek göstererek kanıtlamaya çalışmışlardır. Bu hadiste Dımâm, Rasûlullah'a "Allah sana şöyle şöyle emretmedi mi?" diye sormuş, Rasûlullah'ta "evet" diyerek cevap vermiştir.

Mâlik ise; kıraat yönteminin caiz olduğunu borç karşılığı verilen çek örneğiyle anlatmaya çalışmıştır. Nitekim borç karşılığı yazılan çekin yüksek sesle okunması ve oradakilerin şahit olması şeklindeki şahitlik hukuken geçerlidir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 72.)

Meşrik ve Horasan ehlinin çoğunluğu "kıraati" "semâ'" dan sonra ikinci sıraya koymuşlar ve "kıraate" "sema'" demekten kaçınmışlardır. Bu yönteme "arz" ismini vermişler ve bu yöntemle nakledilen hadislerde "haddesenâ" lafzını kullanmaktan da kaçınmışlardır. (Kâdî İyâz, h. 1185: 73; İbnü's-Salâh, 1998: 138.)

Ebû Hanife (ö. 150/767), Şâfiî, Müslim İbn Haccâc, Yahya b. Yahya et-Temîmî (ö. 226/840) ve Mâlik (ö. 179/795), bu yöntemin (kıraat veya arz) semâ'dan daha üstün olduğunu ve daha sahih olduğunu iddia etmişlerdir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 73.) Nitekim Mâlik'e "Sana göre arz mı daha sağlamdır yoksa semâ' mı?" diye sorulmuş, "arz" diye cevap vermiştir. 'Arzda hadesena denir mi?' diye sorulmuş o da "evet" demiştir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 73.)

Mâlik (ö. 179/795), kıraat yönteminin semâ' yönteminden üstün olduğunu söylemiş ve semâ' yönteminde talebenin, hocasının hata yapması durumunda bu hatayı bazı nedenlerden dolayı düzeltemeyebileceğini belirtmiştir. Bunlar:

- Talebe bilgisiz olduğu için şeyhin okuduğunun doğru olduğunu zannedebilir.
- Şeyhin heybetinden ve celaletinden çekindiği için düzeltmeye cesaret edemeyebilir.
- Şeyhin hatası ihtilafı bir konuyla ilgiliyse, talebe şeyhin hatasını onun görüşü zannederek hatalı şekilde yazabilir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 74.)

Eğer talebe şeyhe okursa; talebe yanılır veya hata yaparsa şeyh bilgisiyle ve zihninin berraklığıyla talebenin hatasını düzeltebilir. O esnada orada bulunan diğer kişiler de talebenin hatasını düzeltebilir. Çünkü talebenin bir ihtisamı yoktur ve ihtilafı bir konuda hata yaparsa; onun mezhebinin o olduğu ihtimali de akla gelmez.

Üçüncüsü, münâvele: İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), münâveleyi; "Şeyhin nakletmesi için talebesine kitabını veya sahifesini vermesidir." (İbnü's-Salâh, 1998: 165.) şeklinde tanımlamıştır. Münâvelenin de birkaç çeşidi vardır; bunlardan en sağlam olanı ve derecesi en yüksek olanı, şeyhin talebesine elinde bulunan nüshayı vermesi, içinden bazı hadisleri seçerek kendi yazısıyla yazarak vermesi veya kendisinden yazılması ve şeyhin talebeye "Bu benim rivâyet ettiğim hadislerdir bunları al ve benden naklet" diyerek vermesidir. Diğer bir yöntem ise; "Bunu al, kopyasını çıkar sonra bana ver." "Sana bu hadisleri benden rivâyet etmen için icâzet veriyorum" demesi veya "Onu benden naklet" diyerek vermesidir. Diğer bir yöntem ise; talebenin şeyhin rivâyetlerinden oluşan sahih bir nüsha veya bir cüz' getirmesi şeyhin o nüshayı veya cüzü incelemesi tamamını tahkik etmesi ve onu nakletmesi için talebeye icâzet vermesi şeklindedir. (İbnü's-Salâh, 1998: 165-166; Nevevî, 1926: 19.)

Münâvelenin diğer bir şekli ise; şeyhin kitabını talebeye vermesi ve onunla amel etmesini istemesi fakat onu naklet diye izin vermemesi durumudur. Bu şekildeki bir münâvele ile amel etmek de nakletmek de sahihtir. Burada asıl dikkat edilmesi gereken husus; şeyhin talebeye kitabının kendisini veya tashihli nüshasını vermesinin gerekliliğidir. Mukabelesi yapılmamış bir metinden yapılan nakil de sahih kabul edilmemektedir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 82,83.)

Dördüncüsü, kitâbet/mükâtebe: Talebenin şeyhten kendisine hadis yazmasını istemesi veya şeyhin talebeye kendisinin hadisleri yazarak vermesidir. Talebenin şeyhle aynı şehirde bulunması veya başka bir şehirde olması arasında fark yoktur. (Kâdî İyâz, h. 1185: 84; Nevevî, 1926: 20.)

Şeyh talebe için faydalı olduğunu düşündüğü şeyleri talebenin yanında veya başka bir şehirde yazar. Burada şeyhin yazılı veya sözlü olarak nakletmesinden ziyade, izin verip vermemesi önemlidir. İzin en kuvvetlisi de; şeyhin nüshasında bulunanları talebenin isteğiyle veya talebe istemeksizin kendi tasarrufuyla kendi el yazısıyla yazarak talebeye vermesidir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 84.)

Muhaddisler yazılı olarak başkasına verilen hadislerin nakledilmesinde bir beis görmemişlerdir. Konuya örnek teşkil eden rivâyet Mûsâ b. A'yun'dan gelmektedir. Mûsâ b. A'yun, Şu'be (ö. 160/776)'nin "Mansur bana bir hadis yazdı bir süre sonra onunla karşılaştım ve farklı bir tarikle onun yazdığı hadisi kendisinden (haddeseni) diyerek nakletmemin doğru olup olmayacağını sordum. Sana hadisi nakletmedim mi? diye sordu ve eğer sana yazmışsam nakletmiş olurum." dediğini nakletmiştir.

Yukarıdaki rivâyeti işiten Şu'be (ö. 160/776) bu durumu araştırmış ve "Eyyub'a (ö. 131/749) bu durumu sordum doğru eğer sana yazdıysam tahdis anlamına gelir." dediğini nakletmiştir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 85.)

Seleften birçok hadis şeyhi filan kişi bana yazdı diyerek hadis nakletmişler, bu şekilde rivâyet edilen hadislerle amel edilmesini caiz görmüşler ve bu tür nakilleri müsned hadis kategorisine dâhil etmişlerdir. Bu şekilde nakledilen birçok rivâyet mevcuttur. Nitekim Buhârî (ö. 256/870), Abdullah b. Ömer (ö. 106/725), Yahya b. Said (ö. 143/760) ve Mâlik b. Enes (ö. 179/795)'in kitâbetin caiz olduğu görüşünde olduklarını belirtmiştir. (Buhârî, *Kitâbu'l-İlm*: 1/146.)

Muhaddisler bazen kitâbet yöntemiyle nakledilen hadisleri semâ'ya tercih etmişlerdir. Şafî (ö. 204/820) ile İshak b. Râhûye (ö. 238/853) arasında geçen bir hadis müzâkeresi konuya örnek teşkil etmektedir. Şafî (ö. 204/820), yanında İshak b. Râhûye ve İbn Hanbel (ö. 241/855) varken Meymune hadisini delil göstererek ölen hayvanın derisinin dabaklanması durumunda kullanmanın caiz olduğu görüşünü savunmuştur. Bu görüşe karşı çıkan İshak, İbn Ukaym'dan Rasulullah'ın (s.a.s.) kendisine "Ölen hayvanın derisinden ve sinirlerinden faydalanmayın" yazdığını nakletmiştir. Bunun üzerine Şafî (ö. 204/820), "Bu rivâyet kitâbet, benim naklettiğim ise semâ' nasıl olur da kitâbet semâ'ı nesh eder? Diye sormuş. İshak cevaben Nebi (s.a.s.) nin Kısra ve Kayser'e yazdığı mektupları delil göstermiştir. Şafî bunun üzerine susmuştur. (Kâdî İyâz, h. 1185: 87.)

Yukarıdaki tartışmayı yorumlayan Kâdî İyâz (ö. 544/1149), "Burada nesh olduğu görünüyor. Çünkü ikinci hadis Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ölümünden bir ay öncesine denk gelmektedir." demektedir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 87.)

Beşincisi, icâzet: Şeyhin talebesine şifahi olarak veya gıyabında izin vermesidir. Bu izni şeyh talebenin yanında yazılı olarak da verebilir, uzakta bulunan birisine de yazarak gönderebilir. Bu icâzet türlerinin hepsi caizdir. Fakat uzakta olan kişiye icâzet verildiğinin ispatlanması gerekmektedir. İspatlanmadığı takdirde caiz olmaz. (Kâdî İyâz, h. 1185: 88.)

İcâzet altı kısma ayrılmaktadır: (Kâdî İyâz icâzeti 6 kısma ayırmış, İbnü's-Salâh ise; icâzeti 7 kısım olarak ele almıştır. Bkz. Kâdî İyâz, s. 88; İbnü's-Salâh, s.151-165.) Bunlardan derecesi en yüksek olanı; belirli bir kişiye belirli hadislerin nakli için açık bir şekilde verilen icâzettir. Bu icâzetin lafzen veya yazılı olması arasında fark yoktur. İcâzet verilen özel bir hadis koleksiyonu da olabilir, meşhur rivâyetlerden de olabilir. Muhaddisler icâzetin bu türünün cevazı konusunda ittifak etmişlerdir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 88; Hatib, ts: 362; İbnü's-Salâh, 1998: 151; Nevevî, 1926: 17.)

Yukarıdaki görüşü destekleyen muhaddislerden birisi, Ebû'l-Velid el-Bâcî (ö. 474/1081)'dir. Bu kişi; "Selef ve sonra gelenler arasında icâzetle hadis rivâyet etmenin cevazı konusunda ihtilaf yoktur." diyerek icâzet konusunda icma' olduğunu iddia etmiştir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 90.)

İcâzetle ilgili bir diğer görüş, icâzetin belirli şartları taşınması halinde makbul olduğudur. Nitekim Ebû'l-Mervân et-Tubnî, "Bize göre icâzetin sahih olması; icâzet veren kişinin icâzet verdiği şeyi icâzet verdiği kişiye bildirmesi şartına bağlıdır. Bu durumda kişinin "haddeseni" demesi câizdir." demiştir. Bu şekilde

mübhem bir durum olduğu takdirde talebe kendi nüshasını şeyhin nüshasıyla karşılaştırarak hatasını düzeltebilir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 91.)

İcâzetin ikincisi ise; muayyen bir kişiye herhangi bir kitap veya hadisle sınırlamaksızın genel veya meçhul bir icâzet vermektir. Örnek: “Tüm rivâyetlerim için sana icâzet verdim.” demek veya “Sende bulunan rivâyetlerim sahihtir.” demektir. (İbnü’s-Salâh, 1998: 154.) Bu tür rivâyetlerin geçerliliği konusunda ihtilaf vardır. Muhaddisler bu tür rivâyetlerin geçerli olabilmesi için iki şart ileri sürmüşlerdir: Birincisi, şeyhin rivâyetlerinin, işittiklerinin ve tahkiklerinin belirlenmesi, ikincisi ise, râvinin yazdıklarının şeyhin nüshasıyla karşılaştırılarak sıhhatinin tesbit edilmesidir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 92; Nevevî, 1926: 17.)

Evzâî (ö. 157/774), Sevrî (ö. 161/778), Mâlik (ö. 179/795), İbn Uyeyne (ö. 198/814) vd. bu görüşü kabul etmişlerdir. Nitekim Muhammed b. Attâb b. Muhsin, babasının, “semâ’ icâzeten ayrı düşünülemez çünkü kâri’ hata yaptığı zaman şeyh de hatayı fark edemezse veya şeyh okuyorsa şeyh hata yaparsa ve sâmi’ de gaflete düşerse bu durumda muhaddis hatasını icâzet yöntemiyle telafi eder.” dediğini nakletmiştir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 92.)

Bazı muhaddisler bu tür müzâkerenin makbul olması için bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Nitekim Ebû Abbas el-Mâlikî, “Mâlik (ö. 179/795) icâzetin makbul olması için nüshanın aslıyla muâraza yapılmasını şart koşmuştur. Ayrıca icâzet verilen kişinin icâzet verilen hadisleri çok iyi biliyor olması, dininde ve rivâyetlerinde sika olması, ilmiyle ma’ruf olması gerekmektedir. İcâzet veren kişinin de ehl-i ilimden olması gerekir şayet icâzet veren kişi ehl-i ilimdense ehl-i ilim dışındaki kişilere icâzet vermez.” dediğini nakletmiştir. Kâdî İyâz (ö. 544/1149), bunlardan ilim şartı konusunda ihtilaf olduğunu belirtmiştir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 95.)

Muhaddisler icâzetin sadece meşhur kişiler tarafından verilebileceğini, bu kişiler dışındaki kişilerin vermiş oldukları icâzetin geçersiz olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Ömer el-Hâfız’ın, “Sahih olan hadisçilikte mahir olanların ve hadisçilikle tanınmış kişilerin icâzet vermesidir. Bunların dışındakilerin icâzeti geçersizdir.” sözü konuya örnek niteliğindedir. Ayrıca muhaddisler, birisine icâzet vermeden önce hadisleri dikkatli bir şekilde nakletmişler, imlâsını yaptırmışlar ve bu rivâyetleri sıkı bir şekilde kontrol ettikten sonra icâzet vermişlerdir. Nitekim Ubeydullah et-Teyâlîsî, “Ahmed b. Mikdam el-İclî’nin yanındaydım kendisinden icâzet almak isteyen bir grup geldi. Onlara kitabını tahdis etti, imlâ ettirdi ve onlara: sizdeki kitabımı iyi anlayın çünkü o bir elçidir. Bu benim karşılaştığım kişilerden işittiklerimdir. Onu anlamada ve akletmekte dikkatli olun isterseniz onu benden nakledin...” dediğini nakletmiştir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 96-97.)

Altıncısı, i’lâm: Şeyhin “Bu benim rivâyetlerimdir.” diyerek talebeye hadisleri vermesidir. Fakat burada asıl olan şeyhin semâ’ının bulunması şartıdır. Yani şeyh işitmediği bir nüshayı talebesine bu benim rivâyetlerimdir şeklinde takdim edemez. Burada talebenin hadisi nakil için izin alma şartı aranmaz. Bazen talebe şeyhe “Senin rivâyetlerini alıyorum” diyebilir. Bu durumda şeyh, “evet” diyerek onaylayabilir veya men etmeyebilir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 110; İbnü’s-Salâh, 1998: 175; Nevevî, 1926: 20.)

Bu tür nakil çoğunluk tarafından sahih bir nakil şekli olarak kabul edilmiştir. Çünkü şeyhin bu rivâyetlerin kendisinin olduğunu kabul etmesi tashihi ve semâ’ının olduğunu gösterir. (İbnü’s-Salâh, 1998: 175.) Bu tür nakillerin sahih olduğu görüşünde olanlardan birisi de Ebû Muhammed b. Hallâd (ö. 360/971)’dir. Ebû Muhammed b. Hallâd, “Bu şekilde rivâyet ve nakil sahihtir. Hatta şeyh talebeye bu benim rivâyetlerimdir fakat bunu benden rivâyet etme veya sana icâzet vermiyorum dese bile bu tür bir nehiy geçerli değildir. Talebe şeyhten işitmiş gibi ondan hadisi nakledebilir.” demektedir. (İbnü’s-Salâh, 1998: 175.)

Yedincisi, vasiyyet: Bu yöntem, şeyh’in ölmeden önce veya yolculuğa çıkacağında kitabının birisine verilmesi için vasiyyette bulunmasıdır. (Kâdî İyâz, h. 1185: 116; İbnü’s-Salâh, 1998: 177; Nevevî, 1926: 20.) Muhaddislerden bir kısmı, özellikle selef âlimleri bu rivâyet türünün aynı zamanda icâzet anlamına da geldiğini belirtmişlerdir. Çünkü âlimin kitabını birisine vermesi bir çeşit izin verme anlamına gelmektedir. Vasiyyet, bu özelliğiyle arz ve münâveleye benzemektedir.

Konuya örnek Hammâd (ö. 179/795)’dan nakledilen, Ebû Kilâbe (ö. 104/722)’nin kitabının Eyyub (ö. 131/749)’a verilmesi aksi halde yakılması yönündeki vasiyyetidir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 116; Hatîb, 2005: 62.)

Sekizincisi, râvinin nüshasının bulunması (vicâde): Vicâde, yazısı ve tashihi bilinen meşhur bir muhaddisin kitabının bulunmasıdır. Bulan kişinin o şeyhle karşılaşması veya ondan semâ’ı bulunması şart değildir. Onunla karşılaşmış olabilir fakat ondan bu kitapta bulunan hadisleri dinlememiş de olabilir. (Kâdî İyâz, h. 1185:117; İbnü’s-Salâh, 1998:178; Nevevî, 1926: 21.)

Vicâdenin tanımını yapan muhaddislerden birisi Muâfâ b. Zekeriyya en-Nehrevânî (ö. 390/1000)'dir. Bu kişi, "Vicâde, ilmin semâ', icâzet ve münâvele olmaksızın sahifeden alınmasıdır." (İbnü's-Salâh, 1998: 178.) diyerek vicâdenin farklı bir tanımını yapmıştır. Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14), Mahrame (ö.12/ 633-634)'nin yanında babasından işitmediği ve babasına ait nüshasının olduğu şeklindeki rivâyeti bu yöntemin muhaddislerce kullanıldığını göstermektedir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 118.)

Kişiler meşhur bir muhaddisin kitabını farklı şekillerde elde etmiş olabilir. Mesela kişinin babası veya dedesi el yazısıyla kitabı yazmış olabilir. Buradaki sorun nüshayı bulan kişi (vâcid) için bu durum icâzet anlamı taşır mı? Bu kişi (haddesena veya ahberana) lafızlarıyla bu hadisleri nakledebilir mi? Meselesidir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 117.)

Muhaddislerin genellikle bu tür rivâyetlerde kullandıkları lafız, (vecettü bi hatti fûlanün veya karatü fi kitabi fûlanün bihattihi) şeklindedir. (İbnü's-Salâh, 1998:179.) Ayrıca hadisçiler, hadisleri bu yöntemle elde ettiği halde (an fûlanün veya kale fûlanün) lafızlarıyla nakleden veya (ahberana) lafızlarıyla rivâyet edenlerin tedlis yaptığı görüşünü savunmuşlardır. Bu şekilde tedlis yapanlar da tenkit edilmiştir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 117; İbnü's-Salâh, 1998: 179.) Nitekim İshak b. Râşid Rey'e gitmiş ve (ahberanâ Zührî) diyerek hadis rivâyet etmiştir. Bunun üzerine orada bulunanlar "Onunla nerede karşılaştın?" diye sormuşlar. "Onunla karşılaşmadım. Kudüs'e gittim onun kitabını orada buldum" (Kâdî İyâz, h. 1185: 119.) demiştir. Muhaddisler bu tür bir nüshadan hadis naklini ve rivâyetini yasaklamışlardır.

Hadis, fıkıh ve usul âlimleri, muhakkik ehli birinin elinden yazılmış bir nüsha bulunmuşsa veya asıldan çoğaltılmış bir nüsha bulunmuşsa bununla amel konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. (Kâdî İyâz, h. 1185:120.) Muhaddislerin çoğunluğu, Mâliki fukahânın büyük kısmı ve diğerleri bu şekilde elde edilen hadisle ameli caiz görmemişlerdir. Fakat Şafîî (ö. 204/820)'nin bu tür rivâyetle amele cevaz verdiği rivâyet edilmiştir. (İbnü's-Salâh, 1998: 180.) Cüveynî (ö. 478/1085) ve diğerleri ise, bu yöntemle nakledilen hadisle ameli, mürsel hadisle amel gibi değerlendirmişlerdir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 120.)

3. METİN ÜZERİNDE YÜRÜTÜLECEK ÇALIŞMALAR BAĞLAMINDA ALINAN TEDBİRLER

Şüphesiz sağlam nüsha oluşturma çalışmaları kapsamında yapılan faaliyetlerin önemli bir kısmı metin üzerinde yürütülen çalışmalara dayanmaktadır. Bu bölüm her ne kadar metin üzerinde yürütülen çalışmalar olarak isimlendirilse de, metnin sağlamlığından sorumlu olanlar yine hadis râvileridir. Bu yönüyle konu râvilerle de yakından alakalıdır. Bu başlık altında incelenen konular şunlardır: Hadisleri yazma, tespit ve semâ'da müteşeddî ve mütesâhil davrananların tespit edilmesi; hadislerin yazılmasında, metinlerin harekelenmesinde, noktalınlarda ve hadislerin zaptında dikkat edilecek hususların belirlenmesi; hatalı ve eksik kelimelerin düzeltilmesi ve düzeltilen kelimelerin haşiyelerde (dipnotlarda) gösterilmesinde dikkat edilecek hususların belirlenmesi; kelimelerin tashihi (düzeltilmesi), onarılması ve kurtarılmasında dikkat edilecek hususların belirlenmesi; nüsha mukabelesi esnasında nüshalardaki rivâyet farklılıklarında yapılması gerekenlerin belirlenmesi.

3.1. Hadisleri Yazma, Tesbit ve Semâ'da Müteşeddî ve Mütesâhil Davrananların Tesbit Edilmesi

Muhaddisler, hadisleri yazma, tesbit ve semâ' konusunda müteşeddî ve mütesâhil davrananları tespit etmişlerdir. Bu tesbit, özellikle tesahülü nedeniyle cerh edilen râvilerin belirlenmesi ve bu kişilerin rivâyetleri ve oluşturdukları hadis nüshaları hakkında (sâlihu'l-kitâb) hüküm verebilmeyi kolaylaştırması açısından önem arz etmektedir.

Hadisleri yazma, tesbit ve semâ'da müteşeddî (Hadis ilminde müteşeddî kelimesi; "Râvileri cerh ve ta'dil ederken katı davranan ve en küçük kusurda hemen cerh yoluna giden âlim." anlamına gelmektedir. Bkz, Aydın, 2013: 232.) davrananlar: Hadis şeyhleri ve usul imamlarından ehl-i tahkik, muhaddisin nakledeceği hadisi ya iyi bir şekilde ezberlemesi veya kitabına sağlam bir şekilde kaydetmesi ve kütüphanesinde iyi bir şekilde koruması gerektiğini belirtmişlerdir. Muhaddislere göre, hadisçinin hadisleri yazarak kütüphanesinde sağlam bir şekilde koruması, ezberleyerek korumasına denktir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 135.) Burada önemli olan yazılanların değiştirildiği veya silindiğiyle ilgili bir şüphenin bulunmamasıdır. Bazen kişi hadis nüshasını kaybedip sonra tekrar bulabilir veya birisine ödünç verip tekrar geri alabilir. Bu durumda kitabının değiştirilip değiştirilmediğini kontrol için yazının tamamının kendi yazısı olup olmadığını kontrol eder veya kitapta yazılanların tamamının kendi semâ'ı olup olmadığını kontrol eder, harflerin değişip değişmediğini, kelimelerde bir değişiklik olup olmadığını kontrol eder. Eğer kitapta bir değişiklik olduğuyla ilgili bir şüphe ortaya çıkarsa o nüshadan hadis nakletmek câiz değildir. Çünkü işin içine zan girmiştir ve zan da en yalan sözdür. (Kâdî İyâz, h. 1185: 135.)

Sahâbe bizzat Hz. Peygamber'in ağzından işittikleri veya diğer sahabilerden işittikleri ve ezberledikleri hadislerde bile unutmaktan, hata yapmaktan korkmuşlar ve hadis naklinde çok sıkı davranmışlardır. Müteşeddîd muhaddislere göre, sahabiler câiz olan nakilde bile seçici davranmışken, zanna dayanan bir naklin kabul edilmesi mümkün değildir.

Müteşeddîd muhaddislere örnek Mâlik (ö. 179/795)'tir. Nitekim Mâlik, ezberlemeden kitabından nakleden birisini gördüğünde "O'ndan hadis alınmaz çünkü gece birisinin kitabına ekleme yapma şüphesi vardır." (Kâdî İyâz, h. 1185: 136.) demiştir.

Müteşeddîd muhaddisler semâ' olmadan kitaptan nakli de doğru bulmamışlardır. Onlara göre, sadece muhaddisin semâ'ının bulunması, fakat işittiklerini unutmuş olması halinde kitaptan nakletmesi caizdir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 140.)

İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), Mâlik'i (ö. 179/795), Ebû Hanîfe'yi (ö. 150/767) ve Şafî'nin (ö. 204/820) ashabından Ebû Bekir es-Saydalâni el-Mervezî'yi (İbnü's-Salâh, 1998: 208.) müteşeddîd muhaddislere örnek olarak göstermiştir.

Hadisleri Yazma, Tesbit ve Semâ'da Mütesâhil Davrananlar: (Hadis ilminde mütesâhil kelimesi; "Râvileri cerh ve ta'dil ederken titizlik göstermeyen ve gevşek davranan âlim" anlamına gelmektedir. Bkz, Aydınlı, 2013: 231.) Muhaddislerin çoğunluğu hadis eda ve ahzında mütesâhil davranmışlardır. Nitekim Kâdî İyâz (ö. 544/1149), mütekaddimûn muhaddislerin çoğunluğunun ve fukahânın hadis almada ve nakletmede mütesâhil davrandıklarını söylemektedir. Ona göre önemli olan icâzetin sahih olmasıdır. (Kâdî İyâz, h. 1185:141.)

Mütesâhil muhaddisler her ne kadar cerh ve ta'dilde titiz davranmamış olsalar bile yine de hadis eda ve ahzı için bir takım ilkeler belirlemişlerdir. Onlara göre, hadis rivâyet usullerinden hangisi olursa olsun (Kıraat, semâ', icâzet, i'lam, arz, münâvele, vd.) eğer muhaddis elindeki nüshayı şeyhin asıl nüshasıyla karşılaştırdıysa bu tür metinlerden hadis nakletmek caizdir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 141.) Aslıyla mukabelesi yapılmamış metinden hadis nakletmek ise caiz değildir. (İbnü's-Salâh, 1998: 211.)

Bazı muhaddisler aslıyla mukabelesi yapılmamış olmasına rağmen müzâkere edilmiş bir nüshadan da hadis naklini câiz görmüşlerdir. Bu görüşte olanlardan bazıları: İbn Uyeyne (ö. 198/814), İbn Vehb (ö. 197/813) ve ondan sonrakilerdir. Bu görüşe göre, hadis talebesinin, şeyhin imlâ meclisinde bulunmuş bir kişiyle bu yazılanları müzâkere etmesi, hataları düzeltmesi veya eksiklerini tamamlaması halinde, bu tür nüshalardan hadis nakletmesi caizdir. Bu görüşte olan muhaddisler, konuyla ilgili Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) gelen, "Biz nebi (as)'ın yanında yaklaşık 60 kişi otururduk ve Hz. Peygamber'den hadis dinlerdik. Bir ihtiyacımız olduğunda oradan ayrılır ihtiyacımızı giderir tekrar hadis dinlemeye devam ederdik. Sanki kalbimize ekiyor gibiydik." (Kâdî İyâz, h. 1185: 142.) rivâyetini delil göstermişlerdir.

İkinci bir husus kıraatle birlikte icâzetin şart koşulmasıdır: Fakih Ebû Muhammed, kıraatle birlikte icâzetin de olması gerektiğini savunmuş ve İbn Müyesser (ö. 677/1278)'in "Bize göre icâzet kötü bir semâ'dan daha hayırlıdır." (Kâdî İyâz, h. 1185: 141-142.) sözüne atıfta bulunmuştur.

Yukarıdaki görüşü destekler nitelikte görüş beyan eden bir başka kişi Kâdî İyâz'dır. (ö. 544/1149) Kâdî İyâz, "Günümüzde tüm dünyada insanlar bu şekilde davranmaktadır. Çünkü Arapça bilmeyen birisinin semâ'ı, unutkan birisinin semâ'ı veya çocuğun semâ'ı ne kadar sahihtir? Bunlar çoğu zaman ne okuduğunun farkında bile değildirler. Ayrıca bu kişiler işittikleri hadisleri aylar veya yıllar sonra yazmaktadırlar. Bu yazdıkları şeyler çoğu zaman şeyhin kitabına veya işittiklerine de uymamaktadır." (Kâdî İyâz, h. 1185: 142.) demektedir.

Yine muhaddisler hadis dinlerken yazmayı hata etme ihtimalinden dolayı uygun görmemişlerdir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 143.) Onlara göre en uygun sistem, semâ' esnasında talebenin elinde önceden yazdığı nüshasının bulunması ve şeyhten dinlediklerini ondan takip ederek hataları düzeltmesidir.

3.2. Hadislerin Yazılmasında, Metinlerin Harekelenmesinde, Noktalanmasında ve Hadislerin Zaptında Dikkat Edilecek Hususların Belirlenmesi

Muhaddisler hadis nüshalarının yazımı esnasında olabilecek hataları en aza indirebilmek için bir takım önerilerde bulunmuşlardır. Bazıları şunlardır:

a) Hadis metinlerinde okunması zor olan ve yazılışı benzer yerlerde nokta ve harekenin kullanılması gereklidir. Nitekim Sâbit İbn Ma'bed, "Yazının nuru harekedir." derken diğer bazı muhaddisler ise;

özellikle duyularak bilinebilen kelimelerde hareketin şart olduğunu söylemişlerdir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 150.)

Harekeyle ilgili diğer bir görüş, mümkünse tüm hadislerin işitildiği şekilde hareketlenmesi ve noktalanması gerektiğidir. Bu görüşte olanlardan birisi el- Cezâiri (d.1852, ö.1920)'dir. el-Cezâirî, "Hadis talebesi, hadisi işittiği gibi harekelemeli, noktaları koymalı ve i'rab kurallarına göre yazmalıdır. Böyle yaptığı takdirde okunmasındaki ve anlaşılmasındaki zorluklar ortadan kalkar ve muhtemel hatalı okumaların da önüne geçilmiş olur." (el- Cezâirî: 1995: II, 778.) demektedir.

Kâdî İyâz (ö. 544/1149), hadislerin hareketlenmesiyle ilgili bir sınırlama getirmiş ve "Burada hareke hadis ilmüne yeni başlayan ve bu ilimde derinleşmemiş kişiler için gereklidir. Çünkü onlar hareke olmadan benzer kelimeleri ayırt edemeyebilirler." demektedir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 150.)

Harflerin hareketlenmesi konusunda asıl ihtilaf harflerin nasıl hareketleneceği ve i'rab konusunda ortaya çıkmıştır. Konuya örnek, Hz. Peygamberin (as) (zekâtü'l-Cenini zekâte ümmihi) hadisinde ortaya çıkan farklı harekelemelerdir. Hanefiler burada ikinci (zekate) kelimesini (fetha) olarak kabul etmişler ve ceninin annesinin kesilmesiyle kesilmiş kabul edileceği görüşünü savunmuşlardır. Mâlikî ve Şâfiî, (refî) tercih etmişlerdir. Zekatayı düşürmüşlerdir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 150.) Burada önemli olan farklı okuyuşların ortaya çıkmış olmasıdır. Hadislerde buna benzer birçok örnek bulunmaktadır. Eğer muhaddis bu nakilleri işittiği zaman harekeleyerek kaydederse i'raptan kaynaklanan veya seslendirmeden kaynaklanan farklı okuyuşlar da ortadan kalkacak, durum netleşecektir.

b) İnsan isimlerinin hareketlenmesi gerekmektedir:

Ehl-i tahkike göre, bir nüshanın güvenilirliği o nüshadaki isimlerin doğru yazılıp yazılmadığının tespitiyle anlaşılmaktadır. İsimlerin hareketlenmesinin gerekçesini İbrahim İbn Abdullah, "İsimlerin hareketlenmesi gerekir çünkü isimler kıyas kabul etmez, öncesi ve sonrasına göre de hareketlenmez" (Kâdî İyâz, h. 1185: 154; İbnü's-Salâh, 1998: 184.) sözüyle açıklamıştır. Yine Ebû'z-Zur'a (ö. 264/878), "Affân b. Müslim (ö. 220/835) kendisinden hadis alanlara aldıklarını yazmaya ve harekelemeye teşvik ederdi." (Kâdî İyâz, h. 1185: 155.) diyerek muhaddislerin hadislerin yazımı ve hareketlenmesi konusunda hassas davrandıklarını ifade etmiştir.

c) Yazının ince yazılmaması gerekir

Muhaddisler hadis yazımında yazının ince yazılmasına karşı çıkmışlardır. Çünkü ince yazının silinme, yanlış okunma, düzeltme, şerh ve haşiyelerle karışma ihtimali vardır. Nitekim İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), "Herhangi bir özür yoksa yazıyı ince yazmak muhaddisler tarafından hoş karşılanmamıştır. Özür ise; yazı yazacak sahifenin bulunamaması veya yetersiz olması veya yolculuk esnasında fazla yekün teşkil etmesi endişesiyle ince yazılması vb." (İbnü's-Salâh, 1998: 185.) demiştir.

d) Harfler ve kelimeler düzgün yazılmalı ve acele edilmemelidir.

e) Hadislerin arasına daire çizerek birbirinden ayrılması gerekmektedir. (İbnü's-Salâh, 1998: 187.) Bazı muhaddisler ayrıca hadisler arasında bir satır boşluk bırakılması gerektiğini belirtmişlerdir. (Cezâirî, 1995: II, 775.)

f) İsimlerin bir kısmını satırın sonuna diğer kısmını satırın başına gelecek şekilde bölmek gerekmektedir. Örneğin; satır sonuna "Abd" diğer satırın başına "ullah" şeklinde yazmak. (İbnü's-Salâh, 1998: 187.)

g) Eğer kitapta müellif isimleri veya râvi isimleri bir veya birden fazla harfle kısaltılmışsa bu kısaltmaların anlamları kitabın başında veya sonunda gösterilmelidir. (İbnü's-Salâh, 1998: 186.)

h) Muhaddisler Allah (azze ve celle) ve Rasulullah (s.a.s.)'a sena cümlelerini mutlaka yazmışlardır. Şayet acele bir durum olursa bu kısımlar boş bırakılmış ve daha sonra boşluklara sena cümleleri eklenmiştir. (İbnü's-Salâh, 1998:188-189; Cezâirî, 1995: II, 775-776.)

i) Rasulullah'a sena cümlesi mümkün mertebe "Sallallahu aleyhi ve sellem" şeklinde kısaltılmadan tam yazılmalıdır. (İbnü's-Salâh, 1998: 189.)

3.3. Hatalı ve Eksik Kelimelerin Düzeltilmesi ve Düzeltilen Kelimelerin Haşiyelerde (Dipnotlarda) Gösterilmesinde Dikkat Edilecek Hususların Belirlenmesi

Muhaddisler bir birine benzeyen ve okunması zor olan kelimelerin hareketli ve doğru şeklini kelimelerin üstüne veya altına yazmamışlardır. Bu kelimeleri kitabın haşiyesine ve kelimelerin karşısına noktalı ve

harekeli olarak yazmışlardır. Bunun nedeni, sonradan yazılan kelimenin alt satırdaki veya üst satırdaki kelimenin noktasıyla veya harekesiyle karışmasını önlemektir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 157; İbnü's-Salâh, 1998:184.)

Bu konudaki uygulamayı Kâdî İyâz (ö. 544/1149); “Hatalı veya eksik yazılmış olan kelimeleri haşiyede göstermek için hatalı kelimedden önce iki satır arasından sağa doğru çizgi çizilir. Daha sonra yukarıya doğru çizgi çizilir. Son olarak, en üst noktadan itibaren haşiyeye kısmına düzeltmeyle ilgili yazı yazılır ve sonuna (صح) kelimesi yazılır. Bazı muhaddisler, (بعد التصحيح رجوع) yazmışlar, bazıları ise; (انتهى اللحق) yazmışlardır.” (Kâdî İyâz, h. 1185: 163; İbnü's-Salâh, 1998: 201; Cezâirî, 1995: II, 785-786.)

Bazı muhaddisler ana metindeki kelimenin düzeltildiğini göstermek için haşiyedeki açıklamayı ana metindeki düzeltilen kelimeye kadar uzatmıştır. Kâdî İyâz, (ö. 544/1149) “Bu uygulamayı birçok kitapta gördüm fakat bana göre iyi bir uygulama değil çünkü birçok kelime arka arkaya iki, üç veya daha fazla gelebilir bu durumda yazma işi zorlaşır” (Kâdî İyâz, h. 1185: 162-163.) demiştir. Doğru olan, açıklamaların tamamını haşiyeye kısmına yazmaktır. Haşiyeye kısmına yazmaya sayfanın üst, orta veya alt kısmından da başlanabilir. Fakat haşiyeye kısmına sayfanın en üst kenarından başlamak daha avantajlıdır. Bu sayede daha sonraki yazılacak açıklamalar için yeterli yerin bulunabilmesi mümkün olacaktır. Yine hatalı kelimeleri çizgiyle gösterirken, çizgilerin sağ tarafa doğru çizilmesi durumunda bir sonraki açıklama için boş yer bulabilme imkânı olacaktır. (Kâdî İyâz, h.1185: 163.) Aynı satırda birden fazla düzeltilmesi gereken hata varsa birinci atf sağ tarafa yapılır, ikinci atf sol tarafa doğru yapılırsa bu durumda iki çizginin karşılaşma ve karışma ihtimali ortadan kalkar. Fakat bu ikinci hatalı kelime sağ tarafa yakınsa bu durumda haşiyeye yakın olduğu ve hızlı bir şekilde haşiyeye göz atma imkânı sağladığı için sağ tarafa doğru çizgi çekilerek yazılır. (İbnü's-Salâh, 1998: 201.)

Diğer bir yöntem düzeltme yapılan kelimenin bilinmesi için kelimenin altına çizgi koyma yöntemidir. Fakat kelimelerin altına çizgi çekme işi kelimenin aslından olan düzeltmeler için çekilir. Nüshada çok fazla karalama olmaması için kelimelerin okunuşları, harekeleme, nüshaların karşılaştırılmasında ve açıklamalarda çizgi çekilmez. (Kâdî İyâz, h. 1185: 164.)

3.4. Kelimelerin Tashihi (Düzeltilmesi), Onarılması ve Kurtarılmasında Dikkat Edilecek Hususların Belirlenmesi

Muhaddislerce ehli tarafından okunmuş ve tashihi yapılmış metinler, tashihi yapılmamış olan metinlere göre daha güvenilir sayılmaktadır. Nitekim Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Şayet muhaddisler hatalı olduğu düşünülen kelimenin üzerine (صح) yazmışlarsa bu yazı kelimenin hem rivâyet hem de mana olarak sahih olduğunu göstermektedir.” (Kâdî İyâz, h. 1185: 166; Ayrıca Bkz. Nevevî, 1926: 23; el-Cezâirî, 1995: II, 785.) demiştir.

Bilindiği üzere bir kelimedde i‘rap hatasından, tashif ve tahriften dolayı bir bozukluk varsa veya kelimedde eksiklik varsa hadisin manasında da bozulma olur.

Tashif ve tahrifin bazı nedenleri vardır:

Birincisi, hadisin bir kısmını çıkararak rivâyet etmek suretiyle yapılan nakillerdir. Bu tür nakiller genellikle insanlara açıklama yapılırken hadisin konuyla ilgili kısmını okumak, diğer kısımlarını ihmal etmek şeklinde tezahür edebilir.

İkincisi, hadislerde yapılan takdim ve te’hir de tashif ve tahrife yol açmaktadır.

Üçüncüsü, hadisleri nesir olarak yazma isteği de hadislerde tashif ve tahrife yol açmaktadır.

Muhaddisler hatalı bir kelime buldukları zaman onu silmemişler, karalamamış veya kazımamışlardır. Bu tür bozuk kelimelerde uygulanan yöntem şöyledir: Öncelikle kelimenin üzerine çizgi çekilir. Fakat altta yazan kelime kazınmaz veya karalanmaz. Çünkü ileriki bir zamanda kelimenin sahih şeklini, doğru manaya delalet eden kelimeyi ve sahih rivâyetini bulan bir kişinin düzeltmesi ümit edilir. (Kâdî İyâz, h.1185: 167.) Bu konuyla ilgili bir başka uygulama ise; kelimenin başına, sonuna ve üzerine çizgi çizerek hatalı olan kelimeyi gösterme yöntemidir. Bazı muhaddislerin uygulamaları da bu şekildedir. (Cezâirî, 1995: II, 791.)

Muhaddisler, hatalı ve eksik kelimelerin değiştirilmesine de karşı çıkmışlardır. Bunun sebebinin Kâdî İyâz (ö. 544/1149), “Bazı müteahhirün muhaddisler hatalı ve eksik kelimeleri değiştirdiler ve değişiklik sonrası kelimelerin daha da bozulduğunu gördüm.” (Kâdî İyâz, h. 1185: 167.) sözüyle açıklamıştır.

Darb (Kelimelerin Üzerini Çizmek), Hak (Kazımak), Şak (Ayırmak), Mahv (Silmek)’da Dikkat Edilecek Hususların Belirlenmesi: Daha önce de değinildiği üzere, muhaddisler metnin orijinalliğinin bozulması

endişesiyle tespit edilen hatalı kelimelerin kazınmasına, silinmesine veya üzerinin tamamen karalanmasına karşı çıkmışlardır. Bu konudaki en güzel uygulama hatalı kelimenin üzerini çizerek, kelimenin doğru şeklinin kelimenin üzerine yazılması yöntemidir. Nitekim Ebû Muhammed İbn Hallâd (ö. 360/971), “Arkadaşlarımız kazımayı töhmet olarak görürlerdi. En güzeli yok etmemek ve altında yazılan açıkça görülecek şekilde kelimenin üstünü çizmektir.” (Kâdî İyâz, h. 1185: 170.) demiştir.

Yukarıdaki görüşü destekler nitelikteki bir diğer rivâyet Sufyan b. el-Âsî el-Esedî’den gelmektedir. Sufyan b. el-Âsî el-Esedî, “Bazı şeyhlerimiz kazımak için imla meclislerine bıçak getirilmesini kötü görürlerdi. Çünkü kazınan bir kelime bir başka rivâyette sahih olarak gelmiş olabilir. Veya başka bir şeyhten aynı rivâyet dinlendiğinde kazınan kelimenin sahih olduğu ortaya çıkabilir. Daha sonra kazınan kelimenin yerine tekrar aynı kelime yazılmak zorunda kalınabilir. Fakat hatalı olduğu düşünülen kelimenin üzeri çizilirse ve ilk rivâyet silinmeden kalırsa sonradan sahih olduğu ortaya çıkarsa sadece sahih işareti (صح) koymakla yetinilir.” (Kâdî İyâz, h. 1185: 170.) demektedir.

Konuyla ilgili diğer bir yöntem; İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245)’ın da tavsiye ettiği, kelimeyle ilgili açıklamaların haşiye kısmına yazılması ve açıklama bittiğinde sonuna (صح) yazılması şeklindeki uygulamadır. (İbnü’s-Salâh, 1998: 194; Ayrıca Bkz. Cezâiri, 1995: II, 785.)

Muhaddisler arasında darb konusunda da ihtilaf çıkmıştır. Bir kısmı hatalı olduğu düşünülen kelimenin üstünün çizilmesini yeterli görürken, diğer bir kısım muhaddisler hatalı olan kelimenin üstü çizilmeli ve kelimenin başına ve sonuna yarım daire şeklinde parantez (...) konulması ve parantezin başına (ل) sonuna (الى) kelimesinin konulması gerektiğini savunmuşlardır. (Kâdî İyâz, h. 1185: 171; İbnü’s-Salâh, 1998: 200; Cezâiri, 1995: II, 791.)

Bazı hadis şeyhleri kelimenin üstünü çizmeyi ve daire içine almayı da uygun görmemişlerdir. Bunların uygulaması; fazla olan kelimenin başına ve sonuna yarım daire koyarak bu kelimenin doğru olmadığını göstermek istemişlerdir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 171; Nevevî, 1926: 23; Cezâiri, 1995: II, 792.)

Ulemâ aynı kelime tekrarlanırsa hangisinin iptal edileceği hususunda da ihtilafa düşmüştür. Bazıları birinci kelimenin kalmasını ikincisinin üstünün çizilmesini savunurken bazıları ise; hangisinin yazısı ve görünüşü daha iyiyse onun bırakılması diğerinin üstünün çizilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 172; Cezâiri, 1995: II, 792.)

Bu konudaki en güzel uygulama şöyledir: Eğer kelime tekrarlanıyorsa birincisinin bırakılıp ikincisinin üstünün çizilmesi gerekmektedir. Tekrarlanan kelime muzaf muzafun ileyh veya sıfat mevsuf durumundaysa bu terkinin arasının ayrılmaması gerekmektedir. Terkinin durumundaki kelimelerin tekrarlanması durumunda kelimenin önce veya sonra olmasına bakılmaksızın. Terkibi, yazı düzenini ve anlamı bozmayacak şekilde hangisinin üstünün çizilmesi gerekiyorsa o kelimenin üstü çizilmelidir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 172; Cezâiri, 1995: II, 792-793.)

İfade Bozukluğu ve İrab Hatasını Düzeltme Konusunda Dikkat Edilecek Hususlar ve Bu Konudaki İhtilafların Belirlenmesi: Muhaddisler hadislerdeki i’rab hatalarının kaynağının o hadisleri nakleden veya kaydeden kişilerin Arapçayı iyi bilmemelerinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber’in Arapçayı çok iyi bildiği ve i’rab hatası yapmadığı bilinmektedir. Nitekim Ebu’l-Hasan el-Kâbisî Ebu’l-Hasan b. Hâşimin, “Ebû Abdurrahman en-Nesâî (ö. 303/915)’ye hadislerdeki i’rab hatası soruldu, eğer kelime Arapçaysa hata olmaz. Çünkü Nebi (s.a.s.) insanların dillerinde konuşurdu ve İrab hatası yapmazdı.” dediğini nakletmiştir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 183.)

Hadislerde i’rab hatası tespit edildiği zaman ne yapılması gerektiği konusunda muhaddisler arasında ittifak yoktur. Bir kısmı tespit edilen i’rab hatalarının düzeltilmesi gerektiğini savunurken, diğer bir kısmı bu hataların aynen bırakılması gerektiğini çünkü hatayı düzeltirken yeni hatalara yol açma ihtimalinin söz konusu olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuyla ilgili bir diğer uygulama, hataları aynen bırakıp haşiyelerde gösterme yöntemidir. Bazı muhaddisler ise, hatalı nakledilen hadisleri başka bir nakille düzeltme yöntemini tercih etmişlerdir. İrab hatalarını düzeltmeye cesaret eden dil âlimleri olmuştur. Fakat bu kişiler, bazen hataları doğru bir şekilde düzeltirken, bazen de doğru kelimeyi hatalı şekilde kaydetmişlerdir. (Kâdî İyâz, h.1185: 187.) İrab hatalarını ve ifade bozukluğunu düzeltirken hataya düşmemenin en sağlam yolu ise, semâ’ esnasında hatayı söylemek ve doğru şeklini bildirmektir. Kâdî İyâz (ö. 544/1149), “Eğer hadis bu şekilde hatalı nakledilmişse bu durumda “Şeyhimizin bize naklettiği bu şekilde, filan tarikten gelen şu şekildedir.” diyerek hatayı başka bir hadisle düzeltme yöntemini seçmek suretiyle Peygamber Efendimiz adına hadis uyduranlar zümresine dâhil olmadığımızdan emin olmalıyız. Birçok muhaddisin tercihi de bu son uygulama olmuştur.” (Kâdî İyâz, h. 1185: 187.) demektedir.

3.5. Nüsha Mukabelesi Esnasında Nüshalardaki Rivâyet Farklılıklarında Yapılması Gerekenlerin Belirlenmesi

Muhaddislerin sağlam nüsha oluşturmak için başvurdukları en etkili yöntemlerden birisi de nüsha mukabelesidir. Bu nedenle nüha mukabelesine de çok önem vermişlerdir. Bu durumu Hişam b. Urve (ö. 146/763)'den gelen şu nakil açıkça ortaya koymaktadır: Hişam b. Urve, “Babam bana hadis yazdın mı? diye sordu ben de “evet” dedim. Mukabelesini yaptın mı? diye sordu, ben de hayır dedim. O zaman yazma ey oğlum.” dediğini nakletmiştir. (İbnü’s-Salâh, 1998: 190; Cezâiri, 1995: II, 773.) Bazı muhaddisler ise, hadis yazan fakat nüsha mukabelesi yapmayan kişileri savaşa giden fakat savaşmayan kişiye benzetmişlerdir. (Cezâiri, 1995: II, 773.)

Muhaddisler nüsha mukabelesi işini rastgele yapmamışlar ve bu işi yapacak kişilerde ve mukabelesi yapılacak nüshalarda bir takım şartlar aramışlardır. Nitekim Kâdî İyâz (ö. 544/1149), nüsha mukabelesi yapacak kişide bulunması gereken bazı özellikleri, “Nüsha mukabelesi yapacak kişi öncelikle hadisçiliği çok iyi bilmeli, işine vakıf olmalı ve farklı rivâyetleri ayırt edebilmeli.” (Kâdî İyâz, h. 1185:159.) sözüyle belirtmiştir.

Mukabelesi yapılacak ana nüsha ise; ya asıl nüsha olması gerekir veya aslıyla mukabelesi yapılmış güvenilir bir nüsha olması gerekir. Ayrıca nüsha mukabelesinde her kelime ve her harf tek tek asıl nüshayla karşılaştırılarak varsa hatalar düzeltilir. Aslıyla mukabelesi yapılmamış bir nüshanın da güvenilirliği yoktur. Çünkü insan hataya düşebilir, unutulabilir, yanlış görebilir veya yazarken yanlış yazabilir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 159; Cezâiri, 1995: II, 772-773)

Nüsha mukabelesinde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ana nüshanın korunması zaruretidir. Daha sonra farklı bir nüshada herhangi bir ziyade, noksanlık veya farklılık tesbit edilirse bu durum haşiye kısmında gösterilerek açıklanır. Nüshalardaki farklılıkları göstermek için diğer bir yöntem farklı kelimelerin üzerine farklılığın olduğu nüshanın yazarına işaret eden bir işaret veya harf koyulur. Özellikle farklılıkların çok olduğu nüshalarda kısaltmaya başvurularak nüshaların satır aralarının gereksiz yere dolması önlenmiş olur. Kişi isterse farklılıkları gösteren işaretleri kırmızıyla da yazabilir. Birçok muhaddis bu şekilde yapmıştır. Bu uygulamaya başvuranlara örnek: Ebî Zer el-Herevî (ö. 434/1043), Ebî Hasan el-Kâbisî’dir. (Kâdî İyâz, h. 1185: 189.)

Eğer bir rivâyete ekleme yapılacaksa kırmızıyla yazılmalı, eğer nüshadan bir şey çıkarılacaksa çıkarılacak harf kelime veya kelimeler parantez içine alınmalıdır. Ebû Muhammed el-Esîlî’nin nüsha mukabelesiyle ilgili uygulaması şöyledir: Önce asıl kitap olarak Ahmet el-Cürcânî (ö. 365/976)’nin nüshasını kabul etmiş ve el-Mervezî (ö.340/951)’nin nüshasıyla karşılaştırmıştır. Eğer el-Mervezî’de bir kelime düşmüşse düşen bu kelimeyi ayırmış veya daire içine almıştır. Eğer ikisinde de düşme varsa ikisini de çizgiyle göstermiştir.

Muhaddislerin nüsha farklılıklarında genellikle tercih ettikleri yöntem; farklılığın üzerine farklı olan nüshanın yazarının ismini gösterir bir işaret koymalarıdır. Bu işaretlerin kimi ve hangi kitabı temsil ettiğinin de bilinmesi gerekmektedir. Özellikle bu uygulama, kelimelerin üzerlerine konulan kısaltmalar ve harflerle ilgili bilgisi olmayan kişileri bilgilendirmek için önemlidir. Bu iş nüshanın başına, önsözüne veya kitabın sonuna her bir işaretin kimi işaret ettiği bilgisinin yazılması şeklinde yapılmıştır. Ayrıca bu uygulama uzun zaman geçmiş olması, muhaddisin yaşının ilerlemesi ve zihnin yanılmasına karşı da bir önlem olarak kullanılmıştır. Ayrıca yapılan bu işlem ileride yapılacak olan hadis tahririnde ve kitap tasnifinde âlimlere birçok kolaylık sağlayacaktır. (Kâdî İyâz, h. 1185: 192.)

4. SONUÇ

Çalışmamızda hadisçilerin sağlam nüsha oluşturma çalışmaları genel olarak râvi ile ilgili yapılan çalışmalar ve metin üzerinde yürütülen çalışmalar olarak ele alındığı görülmektedir. Râvi üzerinde yapılan çalışmalar, râvilerin hadis metinlerinde ve hadis nüshalarında bilinçli veya bilinçsiz olarak bir takım tasarruflarda bulunmalarının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Bu gayeyle hadis talebesinin hadisçiliğe başlaması için yaş sınırı, hadis talebesinde bulunması gereken ahlâki vasıflar, hadis talebesinin hadis işine başlamadan önce Kur’an-ı Kerim’i ezberlemesi, İslam hukukunun temel konuları hakkında bilgi sahibi olması, Kur’an-ı Kerimdeki bazı lafızların anlamlarını bilmesi vd. birçok ön şart ileri sürmüşlerdir. Bu şartlara çalışmamızda örnekleriyle birlikte yer verilmiştir.

Hadisçilerin râvilerle ilgili yaptıkları çalışmaların bir diğer boyutu, râviler hakkında onların adâlet ve zabt yönünden araştırılmasına dayanmaktadır. Fakat bizim çalışmamız râvinin zabtıyla sınırlıdır. Râvinin adaletinin hadis nüshalarına yansması konusu başka bir çalışma konusu olarak tekrar ele alınabilir. Nitekim muhaddisler, kendisinden hadis alınacak ve kendisine hadis nakledilecek kişiler hakkında bir

takım araştırmalar yapmışlar ve tasarruflarda bulunma ihtimallerinden dolayı zapt yönünden kusurlu olan kişilerin rivâyetlerine karşı daha ihtiyatlı davranmışlardır.

Yine hadişçilerin bid‘at ehli kişilerden hadis almamaları, hadisi ehil insanlardan almaları ve sahih isnadlar hakkında birbirlerini bilgilendirmeleri de râvilerin hadis metinlerine ve dolayısıyla hadis nüshalarına yansıma ihtimali olan bir takım sübjektif unsurlarının önüne geçme gayesine matuftur.

Sağlam nüsha oluşturmak gayesiyle muhaddislerin metin üzerinde yürüttükleri çalışmalar konusu yine dolaylı olarak râvilerle ilgilidir. Çünkü hadis nüshalarını oluşturanlar ve hadis metinlerindeki ve hadis nüshalarındaki tashif ve tahriften de sorumlu olanlar hadis râvileridir. Bilindiğı üzere adalet ve zabt bakımından sağlam olsalar dahi râvilerin hadis ahz ve edası esnasında bir takım kasıtsız hatalar yapma ihtimalleri vardır. Bu hatalar da yine hadis metinlerinde ve hadis nüshalarında bir takım değişikliklere neden olmaktadır. Bu durumun farkında olan muhaddisler. Hadis râvilerine, hadislerin yazımı, ezberlenmesi, ahzı ve edası, nüshaların çoğaltılması, tashihi, hataların düzeltilmesi, haşiyelerde gösterilmesi, isimlerin, künyelerin ve lakapların bilinmesi, nüsha mukabelesi yapılması vd. birçok konuda bir takım ilke ve kurallar belirlemişlerdir. Muhaddislerin ortaya koydukları “tahammülü’l-hadîs” metotları yine sağlam nüsha oluşturma gayesine matuftur. Her ne kadar i‘lam, vasiyet ve vicâde yöntemlerinin sağlam nüsha oluşturmaya alakasının olmadığı düşünülse de muhaddislerin bu usullerin makbul olması için koymuş oldukları bir takım şartlar yine bu usullerin mahzurlarını gidermeye yönelik faaliyetlerdir.

KAYNAKÇA

- A‘zamî, M. (1990). Menhecü‘n-Nakd İnde‘l-Muhaddisîn Neř‘etühü ve Târîhuhu, Mektebetü‘l-Kevser, Beyrut.
- Askerî, H. (1402/1982). Tashîfâtü‘l-Muhaddisîn (thk. Mahmut Ahmet Mire), Kâhire.
- Aktan, A. (1998). “Arap Yazısı’nın Doęuđu, Geliřmesi ve İslam Yazısı Haline Gelmesi”, İslamî Araştırmalar Dergisi, 6: 61-67.
- Atan, A. (1999). “Mana ile hadis rivâyeti”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydınlı, A. (2013). Hadis İstılahları Sözlüğü, İfav Yayınları, İstanbul.
- Bağdâdî, H.(2003). el-Câmi’ li Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi, Dârü‘l-Kütübi‘l-İlmiyye, Beyrut.
- Bağdâdî, H.(2005). Takyîdü‘l-‘İlm, Mektebetü‘l-Asriyye, Beyrut.
- Bağdâdî, H. (ts.). Kitâbü‘l-Kifâye fi İlmi’r-Rivâye, Matbaatü’s-Suud, yy.
- Bayraktar, İ. (2001). Hadis Kaynakları Üzerine Araştırmalar, Ekev, Erzurum.
- Bayraktar, İ. (1997). “Metin Tenkîdi ve Müřkil Hadisler”, E.A.Ü.İ.F.D., 13: 175-226.
- Beyhakî, A. (ts.). el-Medhal İle’s-Süneni‘l-Kubrâ, Dâru‘l-Hulefâ-i li‘l-Kitâbi‘l-İslâmî, Tahk. Muhammed Ziyâu‘r-Rahmân el-A‘zamî, Kuveyt.
- Beyhakî, A. (h. 1352). Es-Sünenü‘l-Kubrâ, Meclisü Dâirati‘l-Meârif, I-X, Beyrut.
- Buhârî, M. (1981). Sahîh-i Buhârî, Çağrı Yayınları, Cilt I-VIII, İstanbul.
- Buhârî, M. (ts.). et-Târîhu‘l-Kebîr, Dâiratu‘l-Meârif Li‘l-Osmaniyye, I-V, Haydarâbad.
- Câ‘berî, B. (1421/2000). Rusûmü‘t-tahdîs fi Usûli‘l-Hadîs (nşr. İbrahim b. şerif el-Milî), Dâru İbn Hazm, Beyrut.
- Cevâbî, M. (1986). Cuhûdu‘l-Muhaddisîn fi Nakdi Metni‘l-Hadisi’n-Nebeviyyi’ş-řerîf, Tunus.
- Cevherî, İ. (ts.). es-Sihâh (nşr. Ahmed Abdu‘l-Gafur Attar), Dârü‘l-Kitâbi‘l-Arabî, Mısır.
- el-Cezâirî, T. (1995). Tevcîhu‘n-nazar ilâ usûli‘l-eser (nşr. Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü‘l-Matbaatü‘l-İslâmiyye, I-II, Haleb.
- Çakan, İ. (1991). Hadis Usulü, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul.
- Dârakutnî, A. (1966). Sünen, (Tahk. Abdullah Hâřim Yemânî.) Dâru‘l-Mehâsin, I-IV, Medîne-i Münevvera.

- Dârakutnî, A. (1994). Ta'likâtü'd-Dârekutnî ale'l-mecrûhîn li İbn Hibbân el-Büstî (nşr. Halil b. Muhammed Arabi), el-Farukü'l-Hadise, Kahire.
- Dârimî, A. (1981). Sünen, Çağrı Yayınları, I-II, İstanbul.
- Dayhan, A. (2005). "Hadislerde Tashif ve Tahrif", Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir.
- Doğanay, S. (2009). Hadis Rivâyetinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler, İsam Yayınları, İstanbul.
- Dumeynî, M. (1996). Mekâyîsü Nakdi Mütûni's-Sünne, Dersaadet, İstanbul.
- Dumeynî, M. (1997). Hadiste Metin Tenkidi Metodları, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Ebû Dâvûd, S. (1981). Sünen, Çağrı Yayınları, I-V, İstanbul.
- er-Râzî, E. (1430/2009). Suâlâtü'l-Berzei, Kitabü'd-Duafâ ve'l-Kezzabin ve'l-Metrukin Min Ashâbi'l-Hadis (nşr. Ebu Ömer Muhammed b. Ali el-Ezheri), el-Furûku'l-Hadise, Kahire.
- Elik, H. (1998). Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine, İlahiyat vakfı yayınları, İstanbul.
- Ezherî, M. (1967), Tehzîbu'l-Luğa, I-XV, Kahire.
- Hamidullah, M. (2002). İslam'ın Doğuşu, Beyan yayınları, İstanbul.
- Hamidullah, M. (1993). Kur'an-ı Kerim Tarihi, trc: Salih Tuğ, İstanbul.
- Hanbel, A. (1988). Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl, (thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbas), el-Mektebetü'l-İslâmî, (I-IV), Beyrut.
- Hanbel, A. (1313/1895).el-Müsned, Kahire.
- Hattâbî, M. (1402/1982). *Garîbü'l-Hadis*, (Thk: Abdulkerîm İbrahîm el-Azbâvî), I-II, Şam.
- Heysemî, N. (1967). Mecmau'z-zevâid ve Menbau'l-fevâid, I-X, Beyrut,.
- Itr, N. (1997). Menhecü'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadîs, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- Itr, N. (2007). Usûlü'l-Cerh Ve't-Ta'dîl ve İlmu'r-Ricâl, Üçüncü baskı, Dâru'l-Yemâme, Şam.
- İbn Abdilber, Ömer. (1388/1968). Câmîu beyâni'l-ilm ve fazlihi ve ma yenbagi fi rivâyetihi ve hamlihi (nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), el-Mektebetü's-Selefiyye, I-II, Medine.
- İbn Adî, A. (1985). el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl, Dâru'l-fikr, I-VIII, Beyrut.
- İbn Asâkir, A. (1996). Târîh'u Medîneti Dımaşk (nşr. Ali Şiri), Darü'l-Fikr, Beyrut.
- İbn Ebî Hâtim, A. (2002). el-Cerh ve'tta'dîl (nşr. Mustafa Abdülkadir Ata), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IX, Beyrut.
- İbn. Ebî Dâvûd, E. (1985). Kitâbu'l-Mesâhîf, Dâra Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan.
- İbn Hacer, A. (1959). Fethu'l-Bârî fi Şerh-i Sahîhi'l-Buharî, I-XXVI, Mısır.
- İbn Hacer, A. (1325). Tehzîbü't-Tehzîb, Dâiretü'l-Meârif, I-XII, Hindistan.
- İbn Hacer, A. (1989). Nüzhetu'n-Nazar Şerh'u Nuhbetu'l-Fiker, (şerh eden: Şeyh Salâh Muhammed Muhammed Uveyda), Dâra'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut- Lübnan.
- İbn Mâce, M. (1992), *Sünen*, Çağrı Yayınları, I-II, İstanbul.
- İbn Manzûr, M. (ts). Lisânu'l-Arab, Dâru Sadr, I-XV, Beyrut.
- İbn Sa'd, M. (2001). et-Tabakâtü'l-Kebîr, Mektûbetü'l Hancı, Kâhire.
- İbnü's-Salâh E. (1998), Ulûmu'l-Hadîs, Dâru'l-Fikr, Beyrut-Lübnan.
- İbnü'l-Esîr, İ. (1970). Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, I-V, Kahire.
- İbnü'l-Esîr, İ. (1963). en-Nihâye fi Garîbil-Hadis ve'l Eser, (Tahkik, Mahmud Muhammed et-Tanâhî), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, I-V, y.y.
- İbnü'l-Cevzî, A. (1349). Menâkibü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, Mektebetü'l-Hancı, Mısır.

- İbnü'l-Kayyim, C. (1403). el-Menâru'l-Munîf, Mektebetü'l-Matbaati'l-İslamiyye, Halep.
- İdlibî, S. (1983). Menhecu Nakdi'l-Metn inde Ulemâi'l-Hadîs en-Nebevî, Beyrut.
- Kâdi İyâz, M. (h. 1185), el-İlma' ilâ Ma'rifet'i Usûl'ür-Rivâye ve Takyîdi's-Sema', Dâru't-Turâs, Kâhire.
- Karacabey, S. (2001). *Hadis Tenkidi*, Sır Yayıncılık, İstanbul.
- el-Kâsımî, M. (200). Kavâidu't-Tahdîs, (Tahkik, Muhammed Behcet Baytar) Dâru'n-Nefâis, Beyrut-Lübnan.
- Kavakçı, Y. (1976). İslam Araştırmalarında Usul, Diyanet İşleri başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Keleş, A. (1998). Hadislerin Kur'an'a Arzı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Kettânî, M. (1383/1964). er-Risâletü'l-mustatrefe li-beyânî meşhûri kütübî'ssünne, Dâru'l-Fikr, Dımaşk.
- Koçyiğit, T. (1980). Hadis İstılahları, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara.
- Koçyiğit, T. (1989). Hadisçilerle kelimciler arasındaki münakaşalar, Diyanet vakfı Yay, Ankara.
- Köksal, M. (2012). "Metin Neşrinin Ana Esasları", TÜBAR-XXXI:179-209.
- el-Makdisî, Ş. (1986). Kitâbu'l-Mürşidü'l-Vecîz, thk: Tayyar Altıkulaç, Ankara.
- Medîni, A. (1984). Su'âlât Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe fi'l-cerh ve't-ta'dîl (nşr. Muvaffak İbn Abdülkadir), Mektebetü'l-Maârif, Riyad.
- Mizzî, Y. (1980). Tehzîbu'l-kemâl (thk. Beşşâr 'Avâd Ma'ruf), Müessesetü'r-risâle, Beyrut.
- Müslim, H. (1981). Sahîh-u Müslim, Çağrı Yay, I-III, İstanbul.
- Müslim, H. (1410/1990). Kitâbu't-temyîz, Mektebetü'l-kevser, Riyad. (A'zamî'nin Menhecü'n-nakd'inin sonunda).
- Müneccid, S. (1966). "Arapça yazmaların neşir kaideleri", (Çeviren: Mehmet Hatiboğlu), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14: 245-262.
- Nesâî, A. (1981). Süneni Nesâî, Çağrı Yayınları, I-VIII, İstanbul.
- Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref (ö. 676/1277), *et-Takrîbu'n-Nevevî fenn'ü usuli'l-hadîs*, Matbaatü Muhammed Ali Sabîh, Mısır 1926.
- Nîsâbü'rî, H. (1977). Ma'rifet Ulûmu'l-Hadis, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, İkinci Baskı, Beyrut-Lübnan.
- Nîsâbü'rî, H. (2000). el-Müstedrek ale's-Sahihayn (nşr. Hamdi Dimurtaş Muhammed), el-Mektebetü'l-Asriyye, I-IV, Beyrut.
- Özşenel, M. (2018). Arz Yöntemi Özelinde Hanefi Hadis Anlayışının Teşekkülü, İfav, İstanbul.
- Öztürk, M. (2013). "Hadis Rivâyetinde Telkin Zabt İlişkisi ve Telkin Yoluyla Yapılan Tahrifler", Marife, Yaz: 107-124.
- Polat, S. (2010). Metin Tenkidi, İfav yay, İstanbul.
- Râmhürmüzî, H. (1984). el-Muhaddisu'l-fâsıl beyner'r-râvî ve'l-vâî (nşr. M. Accâc el-Hatîb), Dâru'l-fikr, Kâhire.
- Sehâvî, Ş. (1424/2003). Fethü'l-mugîs şerhi Elfiyyeti'l-hadis li'l Irâki (nşr. Ali Hüseyin Ali), Mektebetü's-sünne, I-V, Kahire.
- Sem'ânî, A. (1952). Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ, Leiden.
- Serahsî, Ş. (1973). Usûlü's-Serahsî, Haydârâbâd-Deken.
- Sezgin, F. (1991). Târihu't-Turâsi'l-Arabî (et-Tedvînü't-Târîhî), Arapça'ya nakleden Mahmud Fehmi Hicâzî, Riyad.
- Sezgin, F. (2000). Buhari'nin Kaynakları, Kitabiyat Yay, Ankara.
- Suyûtî, C. (2009). Tedribü'r-Râvî Şerh-u Takrîbu'n-Nevevî, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut.
- Suyûtî, C. (1967). el-Hasâisu'l-Kübrâ, Kahire.

- Suyûtî, C. (2008). El-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Şam.
- Şâkir, A. (t.s.). Bâisu'l-Hasîs, Müessesetü Kütübü's-Sekâfiyye, Y.y.
- Şiblî, M. (1973) Asr-ı Sa'âdet, (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul.
- Şulul K. (2015). İslam Düşüncesinde Tarih Tasavvuru, 3. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Tânevî, Z. (1972). Kavâid fi Ulûmi'l-Hadis, Mektebet'ü Matbûâtü'l-İslâmiyye, Halep.
- TDK, (2005). *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Ankara.
- Tirmîzî, M. (t.s.). el-İlelü's-Sağır (nşr. Adl b. Abdüşşekur ez-Züraki), Dârü'l-Muhaddis, Riyad.
- Tirmîzî, M. (1981). el-Câmiu's-Sahîh-Sünenü't-Tirmizî, Çağrı Yayınları, I-V, İstanbul.
- Uğur, M. (1996). Hadis ilimleri Edebiyatı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Uğur, M. (1992). Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, TDK, Ankara.
- Yakub b. Ş. (1405/1985). Müsnedü Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut.
- Yardım, A.(2000). Hadis, Damla Yayınevi, İstanbul.
- Yıldırım, E. (2009). Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Yücel, A. (2015). Hadis İlminde Tenkit Terimleri, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yücel, A. (2011). Hadis Tarihi, İfav, İstanbul.
- Yücel, A. (1998). Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk Üç Asır, İfav, İstanbul.
- Zebîdî, Z. (1985). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîdi Sarîh Tercemesi*, (terc. Ahmed Nâim), Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara.
- ez-Zehbî, Ş. (1982). Siyeru A'lami'n-Nübelâ (nşr. Şuayb el-Arnaud-Hüseyn el-Esed), Müessesetü'r-risale, Beyrut.
- ez-Zürkânî, M. (1995). Menâhilu'l İrfân, Dâra'l-Kitâbü'l- Arabî, Beyrut.